

**INSTITUTUL DE ISTORIE**

Cu titlu de manuscris  
C.Z.U.: 002: 94 (478) „18-19” (043.2)

**DANILOV MARIA**

**CARTE ȘI CENZURĂ ÎN BASARABIA  
(1812-1917)**

**Specialitatea: 611.02 – Istoria românilor (pe perioade)**

Autoreferatul tezei de doctor habilitat în istorie

**CHIȘINĂU, 2018**

**Teza a fost elaborată în cadrul Secției Istorie Modernă  
a Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei**

**Consultanți științifici:**

**EȘANU Andrei**, membru titular al AȘM, membru de onoare al Academiei Române, doctor habilitat în istorie, profesor cercetător

**COJOCARU Gheorghe**, doctor habilitat în istorie, conferențiar cercetător, specialitatea 611.02 – Istoria Românilor (pe perioade)

**Referenți oficiali:**

**TOMULEȚ Valentin**, doctor habilitat în istorie, profesor universitar la Departamentul Istoria Românilor, Universală și Arheologie, Facultatea de Istorie și Filozofie, USM.

**GUMENĂI Ion**, doctor habilitat în istorie, conferențiar universitar la Departamentul Istoria Românilor, Universală și Arheologie, Facultatea de Istorie și Filozofie, USM

**MITRIC Olimpia**, doctor, profesor universitar, Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, România

**Componența Consiliului Științific Specializat:**

**CIMPOI Mihai**, membru titular al AȘM, doctor habilitat în filologie, cercetător științific principal, Institutul de Filologie (președinte)

**CERETEU Igor**, doctor în istorie, conferențiar universitar, Institutul de Istorie (secretar științific)

**DRAGNEV Demir**, membru corespondent al AȘM, doctor habilitat în istorie, profesor cercetător, Institutul de Istorie

**PASAT Valeriu**, membru titular al AȘM, doctor habilitat în istorie, cercetător științific principal, Institutul de Istorie

**AGACHI Alexei**, doctor habilitat în istorie, cercetător științific principal, Institutul de Istorie

**PETRENCU Anatol**, doctor habilitat în istorie, profesor universitar la Departamentul Istoria Românilor, Universală și Arheologie, Facultatea de Istorie și Filozofie, USM.

Susținerea va avea loc la **26 iunie 2018, ora 10.00**, în Sala de conferințe a Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală (str. Mihail Kogălniceanu nr. 82, Chișinău, Republica Moldova), în ședința Consiliului științific specializat **DH 15. 611.02 – 02** din cadrul Institutului de Istorie (str. 31 August 1989, nr. 82, MD 2012, Chișinău, Republica Moldova).

Teza de doctor habilitat și autoreferatul pot fi consultate la Biblioteca Națională a Republicii Moldova (or. Chișinău, str. 31 August 1989, nr. 78 „a”, MD-2012), Biblioteca Științifică „Andrei Lupan” (Institut), (or. Chișinău, str. Academiei, nr. 5 „a”, MD-2028) și la pagina WEB a CNAA ([www.cnaa.md](http://www.cnaa.md)).

Autoreferatul a fost expediat la data de 25 iunie 2018.

**Secretar științific al Consiliului științific specializat,**

**CERETEU IGOR**, doctor în istorie, conferențiar universitar.....

**Consultanți științifici:**

**EȘANU ANDREI**, membru titular al AȘM, membru de onoare al Academiei Române, doctor habilitat în istorie, profesor cercetător .....

**COJOCARU GHEORGHE**

doctor habilitat în istorie, conferențiar cercetător.....

**Autor**

**DANILOV MARIA** .....

©Danilov Maria, 2018

## REPERELE CONCEPTUALE ALE CERCETĂRII

**Actualitatea temei.** Istoria cărții este o componentă esențială a istoriei culturii și civilizației. Fenomenul cărții, a cărții vechi românești și moderne a constituit subiectul unor cercetări speciale în istoriografia românească și are o vechime de peste un secol și jumătate. În spațiul românesc tiparul și cartea a cunoscut forme variate și complexe, tipărindu-se deopotrivă cărți în limba română, în greaca veche și neogreacă, în slavonă, latină, germană, maghiară, ebraică și chiar arabă. Istoria cărții include și istoria cenzurii, aceasta făcându-și apariția foarte timpuriu. Atribut al puterii, fie ea religioasă, civilă, politică ori militară, cenzura pare să fi apărut înainte de a fi căpătat o denumire concretă începând cu primele forme de exprimare scrisă, după cum o atestă textele biblice<sup>1</sup>. În context european, leagănul imprimeriei este considerat orașul Mainz și tot acesta este și locul de naștere al cenzurii cărții tipărite, în 1486, ca ulterior fenomenul să cuprindă treptat arii întinse în întreaga Europă, inclusiv și în Rusia moscovită. Cenzura a fost dintotdeauna o parte componentă a sistemului de stat, a puterii, o componentă distinctă în structurilor social-economice și culturale.

În paralel cu amplificarea tipăririi și circulației cărții în Țările Române și ulterior în România modernă, se profilează apariția unor structuri de cenzură, mai ales, pentru secolul al XIX-lea. Multiple aspecte ce țin de o acoperire documentară a fenomenul cărții și cenzurii nu au făcut încă obiectul unei cercetări speciale în știința românească (și europeană) cu excepția unor eforturi individuale sau ale unor colective restrânse de cercetători. Fenomenul cărții și cenzurii capătă o semnificație deosebită, mai ales, în teritoriile românești aflate în trecut sub imperii străine, fie sub cel Habsburgic, Austro-ungar sau țarist.

Istoria cărții vechi și moderne rămâne și mai mult tributară istoriografiei românești (și străine) sub aspectul restituției documentare asupra spațiului basarabean, încorporat în urma războiului ruso-turc din anii 1806-1812, în Imperiului Rus. În urma acestui act anexionist țarismul rus a impus o nouă ordine de stat, care s-a răsfrânt negativ asupra vieții cultural-naționale a românilor basarabeni. Izolată politic și cultural, pe tot parcursul secolului al XIX-lea, Basarabia, ca provincie țaristă, nu a cunoscut fenomene de efervescență culturală similară celor din alte provincii românești aflate sub stăpânire străină – Transilvania sau Bucovina. Ba dimpotrivă, pe lângă restricțiile drastice în privința cărții tipărite s-a adăugat și o cenzură aprigă care filtra cu strictețe penetrarea și circulația cărții în Basarabia pe întreg parcursul perioadei cercetate.

---

<sup>1</sup>O primă mărturie în acest sens este consemnată în *Noul Testament* (Faptele Apostolilor – 19:19).

Cenzura propriu-zisă, fie religioasă sau civilă, și-a lăsat amprenta asupra istoriei tiparului și cărții la toate etapele istorice. Nu numai tipărirea dar și comerțul de carte, circulația acesteia a fost dintotdeauna obiectul unor permanente restricții și sancționări din partea autorităților. Pusă în acțiune, cenzura ca apărător al unor interese ale autorităților de stat și ecleziastice a urmărit mereu evoluția libertății de expresie, fiind de cele mai multe ori una restrictivă, represivă. Or, cartea ca fenomen cultural era privită de autoritățile țariste ca un potențial purtător de idei și concepții dăunătoare. Drept urmare a cenzurii și restricțiilor, de tot felul, din partea autorităților, Basarabia, pe tot parcursul secolului al XIX-lea, a dus permanent lipsă de tot spectrul de carte, în special, în limba română. Privit din perspectiva cenzurii țariste, fenomenul istoriei cărții românești tipărite în Basarabia, a cărții care a circulat în provincia dintre Prut și Nistru, capătă o semnificație deosebită prin faptul, că a contribuit în mare măsură la conservarea identității naționale a basarabenilor. Caracterul specific al cenzurii țariste în Basarabia, deși nu exclude contextul european general, trebuie privit astfel ca o perioadă distinctă și foarte dificilă din perspectiva libertății de gândire și expresie. Restricțiile cenzurii țariste vizau direct prevenirea accesului în Basarabia a ideilor occidentale și ale celor românești, deopotrivă. Componenta conceptului de „carte străină” în viziunea cenzurii țariste, include și cartea românească adusă în Basarabia de peste Prut.

Actualitatea cercetării constă în analiza unei experiențe istorice care arată dauna sau impactul negativ, care l-a avut cenzura asupra tipăririi și circulației cărții, asupra evoluției gândirii și culturii în Basarabia sub stăpânirea țaristă. Preluarea de către regimul totalitar sovietic a cenzurii, ca structură care era menită să țină sub un strict control cartea – ca purtător de adevăruri și de valori științifice și culturale – a amplificat și mai mult formele acesteia. Cunoașterea acestei experiențe, a fenomenului cărții și cenzurii, ne poate oferi soluții asupra problemelor cu care se confruntă în continuarea societatea moldovenească, mai ales ale celor ce vizează raportul dintre putere și cultură (a libertății de gândire).

Actualitatea temei de cercetare mai este motivată și de necesitatea valorificării patrimoniului național, a valorilor bibliofile deținute de instituțiile publice. S-a constatat că tezaurul bibliofil al Republicii Moldova actualmente cuprinde doar o mică parte, aproape simbolică, din patrimoniul bibliofil teaurizat în Basarabia în perioada țaristă.

**Descrierea situației în domeniu și identificarea problemelor de cercetare.** Au cercetat și au comentat operele tipărite și rostul tiparului din vechime în păstrarea și consolidarea ideii de neam, de unitate, începând de la corifeii Școlii Ardelene – Gheorghe Șincai, Petru Maior, Samuil Micu, apoi cei din generația pașoptistă, mai cu seamă Alexandru Bălcescu, Mihail Kogălniceanu, Gheorghe Asachi, Timotei Cipariu sau Vasile Popp. Spre sfârșitul secolului al XIX, în urma

acumulării unui imens patrimoniu de carte tipărită în spațiul românesc, Academia Romană a promovat și a susținut cercetarea cărții românești, stabilindu-se și limitele temporale de înregistrare și valorificare a cărții vechi între anii 1508-1830 și, respectiv a cărții moderne: 1831-1918. *Bibliografia Românească Veche (1508-1830)*, realizată de Ioan Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu, urmată de *Bibliografia Românească Modernă (1831-1918)*, include și tipăriturile din Basarabia (1814-1917). Completată, de-a lungul timpului, cu studii sintetice de referință, asupra istoriei tiparului și circulației cărții în tot spațiul românesc, această operă fundamentală a culturii române a așezat temeinic fenomenul cărții, ca fapt istoric împlinit, cu rosturi culturale și istorice, în cronologia firească a evenimentelor.

În urma examinării literaturii de specialitate (realizată în capitolul 1 al tezei), s-a constatat că în funcție de criteriul cronologic și tematic, discursul istoriografic în problema istoriei cărții și cenzurii în Basarabia (1812-1917), poate fi structurat, cel puțin, în patru etape distincte (I. 1812-1917); II. 1918-1940; III. 1944-1989; IV. Sfârșitul anilor '90 ai sec. XX – începutul sec. XXI), care ne oferă posibilitatea de a cuprinde într-o privire sintetică, de ansamblu, un anumit spațiu istoric – cel al Basarabiei, ca parte componentă și provincie de frontieră în sud vestul Imperiului Rus (1812-1917), dar și spațiu cultural-istoric în preocupările istoriografiei românești. În totalitate, lucrările apărute cuprind în sfera lor de reflectare un spectru foarte larg și divers al istoriei cărții și cenzurii imperiale.

Totodată, se constată că pentru înțelegerea fenomenului istoric al cenzurii țariste și impactul ei asupra culturii din Basarabia, este necesară o cercetare specială, de sinteză, cu extindere asupra relației ideilor de cenzură și libertate pe segmentul amintit: 1812-1917. Respectiv analiza, interpretarea și evaluarea problemei istoriei cărții și cenzurii trebuie încadrată în spațiul specific al istoriei Basarabiei, aflată sub dominația străină.

#### **Problemele de cercetare identificate:**

1. Examinarea literaturii istoriografice, demonstrează faptul că nu există lucrări care au tratat în scrisul istoric problema istoriei cărții și cenzurii în Basarabia în epoca țaristă (1812-1917). Mai mult, rămân în continuare insuficient cercetate multiple aspecte ce țin de istoria cărții și tiparului în spațiul basarabean, istoria bibliotecilor parohiale și mănăstirești, a bibliotecilor publice sau private (boierești), a colecțiilor de carte acumulate în bibliotecile unor societăți cu profil științific, care se prefigurau în Basarabia la intersecția secolelor XIX-XX.
2. În istoriografia românească, de cele mai multe ori în atenția investigațiilor s-a aflat cartea românească veche, mai ales cartea religioasă care a circulat în Basarabia în perioadă țaristă, fără însă a se urmări expres și fenomenul cenzurii, a interdicțiilor de cenzură

asupra cărții vechii românești, a cărții străine intrate în Basarabia și impactul ei asupra vieții culturale a provinciei. Mai mult, fenomenul cărții basarabene nu poate fi cercetat înafara cenzurii: indiferent de locul de apariție, or limba scrierii, din perspectiva cenzurii imperiale – toata cartea tipărită sau intrată în Basarabia era supusă cenzurii.

3. Istoriografia românească cuprinde o gama complexă de subiecte și referințe la istoria cărții vechi românești care a circulat în spațiile istorice locuite de români, inclusiv în Basarabia. Pe segmentul interbelic au fost inventariate și catalogate o bună parte din cărțile aflate în incinta bisericilor parohiale sau a bibliotecilor mănăstirești [28, 44]. În anii '90 ai sec. XX-înc. sec. XXI a fost inventariată și catalogată cartea veche românească din patrimoniul Republicii Moldova (biblioteci publice, muzee și bibliotecile mănăstirești) [17, 22]. Studiile menționate sunt un suport istoriografic solid pentru cunoașterea și înțelegerea contextului istoric al fenomenului cărții și cenzurii din Basarabia.
4. Cercetările realizate în istoriografia oficială, imperială rusă, sovietică și recentă, (începând cu anii '60 ai sec. XIX- înc. sec. XXI), au avut în câmpul lor de cercetare – cartea scrisă în exclusivitate în limba rusă și promovată oficial de autoritățile administrației țariste ale provinciei. Problema cărții românești din Basarabia – fie că este vorba de cartea religioasă, fie de cea laică, a rămas periferică oricărui interes de cercetare.
5. Investigarea bazei de izvoare scoate în evidență insuficiența valorificării surselor autentice în problema istoriei cărții și cenzurii, a formelor specifice de control asupra cărții în zonele de frontieră ale Imperiului Rus. Acest fapt a condus uneori la abordarea tangențială și subiectivă a istoriei cărții moderne pe segmentul 1831-1918 și a creat o viziune ușor deformată asupra contribuției provinciilor românești, aflate sub stăpânire străină, la dezvoltarea culturii române în epoca modernă [66]. Așadar, se impune cercetarea și cunoașterea cât mai exactă și mai profundă a fenomenului cenzurii imperiale și impactul ei asupra culturii din Basarabia în perioada țaristă.

**Scopul și obiectivele tezei.** Scopul investigației este îndreptat spre cercetarea problemei istoriei cărții și cenzurii în Basarabia aflată sub stăpânirea țaristă, a cărții tipărite în Basarabia, a cărții care a circulat în provincie, adusă din spațiul românesc sau cel european, deopotrivă, și care s-a teaurizat în biblioteci, fie publice sau private, urmărindu-se, totodată, și rostul cărții românești în păstrarea și conservarea identității naționale a basarabenilor aflați sub dominație străină (1812-1917). Pentru realizarea scopului urmărit în investigația noastră ne-am propus mai multe obiective:

- x analiza și evaluarea critică a studiilor și izvoarelor istorice cu privire la istoria cărții și cenzurii în Basarabia în perioada țaristă;
- x examinarea structurii organelor de cenzură în sistemul de stat al Imperiului Rus și a formelor de control asupra cărții – laice, religioase și străine – în baza regulamentelor de cenzură din anii: 1804, 1826, 1828, 1850, 1860, 1865, 1890, 1905, 1906, 1907, 1914, aplicate în Basarabia;
- x reevaluarea interpretărilor istoriografice asupra cărții liturgice tipărite sub îngrijirea Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni (1815-1821), din perspectiva impactului cenzurii țariste;
- x elucidarea fenomenul circulației cărții românești – religioase și laice – în Basarabia din perspectiva cenzurii țariste;
- x identificarea procedurii întocmirii registrelor de carte străină permisă pentru public de Comitetul de cenzură străină din Sankt Petersburg;
- x stabilirea impactului cenzurii țariste asupra literaturii didactice tipărite în Basarabia;
- x examinarea condițiilor specifice de acumulare a fondului de carte în bibliotecile private (boierești) și a Comisiei Guberniale Științifice a Arhivelor din Basarabia;
- x elucidarea fenomenului cărții românești ca factor esențial în conservarea elementului de conștiință națională și evidențierea impactului cenzurii țariste asupra culturii din Basarabia.

Multiple aspecte ce țin de istoricul bibliotecii publice regionale a Basarabiei (1832), sau a bibli

analogia și deducția. Suportul metodologic al tezei a asigurat în final realizarea scopului și obiectivelor cercetării în problema istoriei cărții și cenzurii în Basarabia în perioada țaristă (1812-1917).

**Noutatea și originalitatea științifică.** Noutatea științifică a rezultatelor obținute constă în faptul că pentru prima dată cercetarea istorică și-a extins domeniul cercetării asupra fenomenului istoriei cărții și cenzurii țariste și impactul ei asupra culturii din Basarabia (1812-1917). Fenomenul cărții și cenzurii în Basarabia este conceput dintr-o dublă perspectivă: cea a contextului imperial (aplicarea legislației imperiale, a regulamentelor de cenzură) și cea a specificului local al provinciei – zonă de frontieră a Imperiului Rus, în care instituția cenzurii avea un rol deosebit. Perspectivă de investigare sintetică a unui fond inedit de surse istorice a scos în evidență, pentru prima dată, examinarea structurii și componenții instituțiilor de cenzură în Imperiul Rus și, respectiv, structurile ei în provincie; evaluarea regulamentelor de cenzură (1804, 1826, 1828, 1850, 1860, 1865, 1890, 1905, 1906) și a formelor de control asupra cărții laice, religioase și străine; identificarea formelor de cenzură străină și internă (laică și duhovnicească); evidențierea condițiilor specifice de aplicare a legislației imperiale în Basarabia, (regulamente, circulare); investigarea fondului de carte al bibliotecilor private (biblioteci boierești) din Basarabia.

Pentru prima dată au fost cercetate și sistematizate sintetic informațiile cu privire istoria bibliotecilor parohiale și protopopești din Basarabia, a colecțiilor de carte acumulate de unele societăți cu profil cultural-științific (Societatea Comisiei Guberniale Științifice a Arhivelor din Basarabia (1898) și Societatea Istorico-arheologică Bisericească din Basarabia (1904), apreciate ca primele manifestări ale unor elemente de modernitate în societatea basarabeană. Analiza surselor documentare a scos în evidență impactul cenzurii țariste asupra circulației vechilor tipărituri românești în Basarabia, dar și problema cenzorului de limba română (pentru cartea basarabeană), pe tot segmentul cercetat (1812-1917).

**Problema științifică soluționată.** Acumularea, sistematizarea și interpretarea unui fond impunător de surse autentice, de izvoare și surse publicate, a dus în final la soluționarea problemei științifice, la reconstituirea unei viziuni de ansamblu, de sinteză asupra fenomenului cărții și cenzurii în Basarabia (1812-1917). Investigarea problemei în cauză a dus la deschiderea de noi direcții de cercetare ce țin de evoluția istoriei cărții și cenzurii, a cărții românești tezaurizate în spațiul dintre Prut și Nistru, ca factor esențial în conservarea elementului de conștiință și unitate națională a românilor basarabeni. Sistematizarea și interpretarea unui fond impunător de surse autentice a condus în final la soluționarea problemei științifice, a istoriei cărții și cenzurii țariste și impactul ei asupra culturii din Basarabia (1812-1917).



**Semnificația teoretică** a lucrării constă în formularea și soluționarea unei probleme științifice importante, precum cea a istoriei cărții și cenzurii în spațiul basarabean aflat sub dominație străină (1812-1917). Investigarea problemei a condus la reconstituirea unei viziuni sintetice și cuprinzătoare asupra fenomenului cărții și cenzurii, a impactului cenzurii țariste asupra culturii din Basarabia, la elaborarea cadrului teoretic și metodologic asupra structurilor specifice de control ale instituției de cenzură. În circuitul științific au fost introduse date și surse inedite cu privire la istoria cărții și cenzurii în Basarabia. Respectiv, concluziile și recomandările practice largesc mult cunoașterea teoretică a problemei, a fenomenului cărții și cenzurii, completează și extind domeniul de aplicare al cunoștințelor teoretice și pot servi ca suport temeinic în continuarea cercetărilor în problema cărții și cenzurii, extinse în alte etape sau perioade ale istoriei, sau chiar în alte țări, care, în trecutul istoric au fost părți componente ale Imperiul Rus. Investigarea problemei de cercetare a dus la deschiderea de noi direcții de cercetare ce țin de evoluția istoriei cărții și cenzurii, a cărții românești teaurizate în spațiul dintre Prut și Nistru, ca factor esențial al conservării elementului de conștiință și unitate națională (1812-1917).

**Valoarea aplicativă a lucrării.** Rezultatele obținute pot servi drept suport teoretic în elaborarea unor lucrări de sinteză cu privire la istoria culturii, istoria cărții, istoria cenzurii, precum și în elaborarea unor enciclopedii tematice în problema cenzurii sau a celor ce reflectă instituțiile de administrare imperială în Basarabia (1812-1917), în elaborarea manualelor și cursurilor speciale de istorie a culturii pentru ciclurile preuniversitare și universitare.

**Rezultatele științifice principale înaintate spre susținere:** În urma investigării problemei istoriei cărții și cenzurii în Basarabia (1812-1917), am obținut anumite rezultatele științifice:

1. La anul anexării provinciei de către Imperiul Rus, în 1812, pe tot cuprinsul imperiului era în vigoare statutul de cenzură din 1804, care a stat la baza instituționalizării cenzurii. Regulamentul de cenzură s-a extins automat și supra provinciei nou-anexate, devenită zonă de frontieră a Imperiului Rus. Odată cu instalarea frontierelor politice/geografice pe râul Prut s-a instituit și sistemul de măsuri restrictive – vămile de control – care nu pot fi concepute altfel decât restricții de comunicare, de izolare forțată a Basarabiei de restul lumii românești. Drept urmare a fost oprită circulația liberă a cărților – din exterior și din interior. Situația s-a perpetuat de-a lungul secolului al XIX-lea: Regulamentele cenzurii imperiale din anii (1804, 1826, 1828, 1865, 1890, 1905), nu aveau reglementări speciale pentru cenzura internă a cărților în alte limbi, a popoarelor neruse, aceasta se realiza pe temeiurile generale ale legislației țariste.

2. Instituția cenzurii în Imperiul Rus este o componentă esențială a puterii autocrate, a sistemului administrativ-polițienesc al Imperiului Rus. Structura și componența acesteia s-a

modificat de nenumărate ori pe parcursul secolului al XIX-lea (în 1863 cenzura trece din subordonarea Ministerului Învățăământului Public la Ministerul de interne), însă scopul și obiectivele cenzurii țariste au rămas, practic, neschimbate pe toată perioada secolului al XIX-lea.

3. Cenzura duhovnicească a impus condiții specifice în tipărirea cărții religioase. Primul document, care se referă direct la cenzura cărții basarabene este Ucazul sinodal din 4 mai 1814. Acest document rămâne în vigoare pe toată perioada dominației țariste: toate cărțile tipărite „în limba moldovenească” trebuiau traduse din slavonește după edițiile Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse. Tipăriturile ieșite de sub teascul Tipografiei Chișinău sunt de două categorii: primele sunt reproduceri parțiale după edițiile sinodale și, în acest sens, sunt lăsate sub autoritatea și supravegherea arhiereului local, pe când celelalte – alcătuirii sau traduceri noi – erau aprobate de cenzura Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse.

4. Întrucât, până la ocuparea provinciei, dar și după aceasta, în Basarabia continuau să circule cărțile vechi liturgice din tot spațiul românesc, Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni a încercat să legalizeze și să depășească rigorile impuse de Regulamentul de cenzură, de autoritățile duhovnicești, solicitând – pentru prima dată, în 1819 – aprobarea oficială a Sf. Sinod în tipărirea cărților bisericești: *Apostol, Evanghelie și Trebnic* după „cele întrebuințate în biserica locului mai înainte”, care aveau în structura lor deosebiri esențiale față de edițiile sinodale din Imperiul Rus. Deși a obținut aprobarea oficială a cenzurii în tipărirea celor trei titluri de carte după izvoadele românești, fie din cauza decesului (1821), fie din alte motive, asemenea tipărituri n-au fost tipărite în perioada Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni.

5. În legătură cu istoricul tipăririi *Bibliei* românești de la Sankt Petersburg, în 1819, s-au adăugat noi precizări: în urma corecturii și omiterii unui fragment și/sau părți din cuprinsul *Vechiului Testament*, „A lui Iosip Macavei carte” (considerată necanonică), ediția *Bibliei* de la 1819, nu poate fi considerată „O copie a *Bibliei* de la Blaj, 1795, cu corectări mici, mai mult gramaticale”. În urma corecturii textului biblic (cenzurarea textului biblic), ediția *Bibliei* de la 1819, a devenit o reproducere parțială a ediției *Bibliei* de la Blaj (1795) și, în acest sens, este o primă mostră de aplicare a cenzurii duhovnicești asupra cărții destinate pentru nevoile spirituale ale Basarabiei. Pe deasupra, *Biblia* de la 1819, tipărită la Sankt Petersburg, apare fără binecuvântarea ierarhului local, fiind vorba de Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni.

6. În urma cercetării *de visu* a unui număr important de cărți religioase tipărite la Chișinău, am demonstrat că în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (spre deosebire de cele apărute în prima jumătate a secolului al XIX-lea), marea lor majoritate, sunt cărți de lectură duhovnicească și apar cu sigla cenzurii. Iar la începutul secolului XX, restricțiile de cenzură duhovnicească nu se limitau doar la aspectul dogmatic al textelor, ci au mers mult mai departe, urmărind și scopuri

politice, de rusificare a textelor liturgice. Astfel, Comisia de redactare a cărților religioase (1906), avea sarcina de înlocuire a cuvintelor valahe (românești – n.n) cu cele din graiul local.

7. Cercetarea noastră scoate în evidență faptul, că cenzura a fost aplicată și mai drastic asupra cărților laice. Timp de aproape trei decenii, autoritățile țariste n-au permis deschiderea unor tipografii în vederea tipăririi cărții laice, în limba română, în provincie. Drept urmare, pe toată perioada stăpânirii țariste au apărut doar două titluri de carte a unui scriitor local: *Fabule* și *Poezii*, tipărite în 1851 și, respectiv 1852, în tipografia particulară a lui Akim Popov, deschisă la 1843.

8. Restricțiile de cenzură impuse tipăriturilor basarabene au dus la o sărăcie nemaipomenită de carte laică în provincie. Acest fenomen a provocat societatea basarabeană să depășească starea de întuneric cultural și să caute căi și mijloace pentru a aduce carte laică de peste hotarele Imperiului Rus, ceea ce s-a reușit într-o anumită măsură, dar tot în limitele impuse de restricțiile și filtrările cenzurii. Cele mai multe cărți erau aduse de fețele bisericești, clerici sau călugări, și mai ales de boierii de pe ambele maluri ale Prutului.

9. Pentru a ilustra teza precedentă, am recurs la câteva studii de caz: am analizat colecții de documente inedite cu privire cărțile supuse cenzurii din bibliotecile private (boierești) a lui Constantin Tufescu, Dimitrie Govdelas, Alexandru Cotruță și Paul Gore. Aceste biblioteci s-au format din colecții de carte aduse de peste hotare, în special din alte provincii românești și asupra cărora se resimte puternic aplicarea restricțiilor cenzurii imperiale. Biblioteca lui Dimitrie Govdelas, adusă în Basarabia pe valul mișcării eteriste, poate servi drept exemplu: timp de 14 ani a fost supusă unui control drastic de cenzură întreaga colecție de carte (2707 volume). Investigațiile fondului documentar al mai multor colecții din arhivele din Chișinău s-au finalizat cu redescoperirea catalogului de carte al bibliotecii lui Dimitrie Govdelas, supus cenzurii, cu identificarea Catalogului bibliotecii lui Constantin Tufescu (1845), cu identificarea urmelor bogatei biblioteci a lui Alexandru Cotruță (ex-libris-ul sub formă de ștampilă ovală „A. Cotruță”, aplicat pe pagina de titlu a unui exemplar unic din colecția „Bibliotecii Naționale din Chișinău: Orlov. G. *Басни русские извлеченные из собрания Н.А. Крылова*, Paris, 1825.

10. Colecția de documente, recuperată de noi, demonstrează faptul că în perioada țaristă în Basarabia s-au format biblioteci particulare destul de bogate. Drept exemplu aducem biblioteca lui Paul Gore. Actualmente, o parte din colecția de carte se păstrează la BCU „Mihai Eminescu”, Iași, alta – la Biblioteca Științifică „Andrei Lupan”, AȘM, din Chișinău, exemplarele fiind identificată *de visu*. Am valorificat colecții de documentare păstrate în arhivele istorice din București, precizând că biblioteca lui Paul Gore avea 5014 titluri (6456 volume), dintre care 2240, sunt cărți cu tematică istorică, ediții moderne, în limbile română și franceză; 2123 – cărți

rusești, iar 651 – referitoare la istoria Basarabiei, în limbile rusă și română; 171 – diverse reviste în română și rusă (am prezentat și ilustrat mărturiile aduse în discuție cu probe autentice: listele-catalog al cărților identificate în bază unor surse inedite).

**Implementarea rezultatelor științifice.** Rezultatele investigațiilor științifice au fost publicate în monografii, cataloage de colecții, lucrări colective din țară și din străinătate, precum și în diverse publicații științifice reviste și anuare de profi (cca 90); diseminate în teze și comunicări științifice și prezentate în cadrul conferințelor naționale și internaționale sau la realizarea unor emisiuni TV și radiofonice în Republica Moldova și România. Rezultatele obținute au fost utilizate (prin citare) de către alți autori la elaborarea unor studii științifice de referință.

**Aprobarea rezultatelor științifice.** Lucrarea a fost elaborată în cadrul Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, fiind examinată și recomandată în ședința Secției Istorie Modernă (16 mai 2017), în Seminarele științifice de profil din cadrul Universității de Stat din Moldova (23 iunie, 2017, specialitatea: 611.02 – Istoria Românilor) și ale Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei (19 octombrie, 2017, specialitatea: 611.02 – Istoria Românilor), respectiv – recomandată spre susținere în cadrul Consiliului Științific Specializat.

**Publicații la tema tezei:** Rezultatele cercetării au fost expuse în trei monografii, două cataloage de colecție, o ediție cu caracter enciclopedic și tematic (în colaborare), în studii și comunicări publicate în reviste și culegeri din țară și străinătate. Atât studiile monografice, cât și cataloagele de colecție au fost semnalate în cronică vieții științifice din țară și peste hotare, iar unele distinse cu mențiuni speciale (Salonului Internațional de carte, Ediția a XIX-a, BNRM, Chișinău, 23-26 aprilie, 2014).

**Volumul și structura tezei.** Lucrarea cuprinde 273 pagini (text de bază), 11 anexe, inclusiv o cronologie a cenzurii (1814-1916) și este structurată în adnotare (în limbile română, rusă și engleză), lista abrevierilor, introducere, cinci capitole (a câte 4-5 subcapitole), urmate la sfârșitul fiecărui capitol de concluzii, iar la final – de concluzii generale și recomandări, bibliografie din 416 titluri, declarația privind asumarea răspunderii și CV-ul autorului.

**Cuvinte-cheie:** Basarabia, Imperiul Rus, Comitetul de cenzura străină, cenzura internă, cenzura străină, cenzura religioasă, cartea laică, cartea religioasă, carte veche românească, cenzura laică, vamă de control, cenzori, carte prohibită, cenzura preventivă, biblioteci parohiale, biblioteci particulare, valori bibliofile.

## CONȚINUTUL TEZEI

Teza de doctor habilitat în istorie, cu titlul: **Carte și cenzură în Basarabia (1812-1917)**, a fost elaborată în conformitate cu cerințele CNAA.

În **Introducere** sunt formulate și argumentate actualitatea și importanța temei de cercetare, scopul și obiectivele, noutatea științifică a rezultatelor obținute, cadrul cronologic și geografic, metodologia cercetării, importanța teoretică și valoarea aplicativă, aprobarea rezultatelor și sumarul compartimentelor tezei.

**Capitolul 1 – Repere istoriografice și surse istorice în problema cărții și cenzurii**, cuprinde o analiza exhaustivă și critică a principalelor lucrări în problema istoriei cărții și cenzuri, începând cu primele decenii ale secolului al XIX-lea și până la începutul secolului al XXI-lea (edițiile din ultimii ani), precum și a izvoarelor – surse publicate și de arhivă.

În funcție de interesele puterii, perspectiva de interpretare asupra acelorași evenimente și fapte istorice petrecute în spațiul basarabean, au avut abordări diferite. În lipsa, aproape totală, a unor lucrări speciale consacrate istoriei cărții și cenzurii în Basarabia secolului al XIX-lea, discursul nostru s-a axat pe studiile de esență, mai exact, de sinteză a fenomenului cărții în contextul problemei cenzurii țariste, perceput dintr-o dublă perspectivă; cea a criteriului cronologic și tematic, care oferă o posibilitate unică de a cuprinde într-o privire sintetică, de ansamblu, un anumit spațiu istoric – cel al Basarabiei, ca parte componentă și provincie de frontieră în sud vestul Imperiului Rus, dar și spațiu cultural-istoric și de interes științific în preocupările istoriografiei românești. În funcție de factorii amintiți, discursul istoriografic în problema cărții și cenzurii în spațiul basarabean a fost structurat în patru etape distincte.

În prima etapă (1812-1917) se înscriu cercetările realizate în istoriografia oficială, imperială rusă și în istoriografia românească, deopotrivă. Cele mai timpurii informații cu privire la difuzarea cărții tipărite în Basarabia sau a cărții intrate în Basarabia prin oficiile de carantină de la frontiera de la Prut, pot fi reconstituite în baza rapoartelor alcătuite de către protopopii de circumscripție. Informațiile referitoare la cartea intrată în Basarabia se conțin, de obicei, în rapoartele Oficiului de carantină din Sculeni (cărțile erau aduse de diverși călători din dreapta sau stânga Prutului: călugări, negustori, militari sau boieri). Deși aceste știri sunt destul de modeste, totuși, informațiile redactate în stilul funcționarului de cancelarie atestă prețioase mărturii de epocă [8, inv.1, d. 11, f. 1-3; inv.1, d. 2276, f. 1- 4; f. 35; f. 37, 51-52]. Cercetările întreprinse de N. Murzakevici cu privire la începutul tiparului în regiunea Novorosiei, cuprind în aria lor de interes științific și cărțile din Basarabia, iar publicațiile acestuia se înscriu printre primele studii despre cartea de patrimoniu păstrată în bibliotecile unor mănăstiri basarabene [81, p. 302-329].

În istoriografia imperială rusă, primele cercetări în istoria cărții și cenzurii sunt atestate la începutul anilor '60 ai secolului al XIX-lea [85]. Inițiativa elaborării unor lucrări cu privire la istoria cenzurii aparține guvernului, care era în căutarea unor noi forme de administrare a instituției cenzurii. Frământările din societatea rusă și disputele în problemele ce vizau statutul și practicile cenzurii si-au găsit o anumită reflectare în lucrările semnate de P.K. Scebalski [95] și A.M. Skabicevki [87]. Perspectiva de abordare a problemei cenzurii este cea oficială/imperială. Subiectul cenzurii secolului al XIX-lea, în istoriografia rusă, s-a făcut de fapt cunoscut datorită unui șir de lucrări ale istoricului M.K. Lemke [78], care conturează o reflecție obiectivă asupra istoriei cenzurii până sub anii '50-'60 ai secolului al XIX-lea. De asemenea, subiectul cenzurii cărții în societatea imperială rusă a fost urmărit în lucrările lui K.K. Arseniev [69], A.A. Titov [90], A.N. Kotovici [77], P. Svetlov [86] și A.N. Pypin [83]. Atrage atenția însă, că toate aceste scrieri ale istoriografiei imperiale ruse n-au cuprins în sfera lor de cercetare problemele cărții și cenzurii de la periferiile Imperiului Rus, inclusiv a Basarabiei. Totuși, ele sunt un suport istoriografic solid pentru cunoașterea și înțelegerea contextului istoric imperial al fenomenului cenzurii și cărții.

În anii '90 ai sec. al XIX-lea, apar primele contribuții ale istoriografiei românești cu referințe sintetice, sporadice asupra problemelor de istorie culturală a spațiului basarabean, precum cele semnate de Zamfir Arbore [14]. Contribuțiile cercetătorilor români în problema cenzurii sunt mult mai consistente la începutul secolului al XX-lea. Studiile lui Radu Rosetti [65] și Octavian Ghibu [45], reflectă, îndeosebi, fenomenul cenzurii în Principatele Române, dar cuprind și referințe sporadice asupra cărții care a circulat în Basarabia, fie de la Brașov, Râmnic, Iași sau București. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, apar și primele cercetări în istoriografia basarabeană asupra cărții de patrimoniu, acestea fiind semnate de M. Ganițki [73] și Al. Iațimirski [96] și A. Stadnițchi [88]. Dintre lucrările care reflectă nemijlocit istoria cărții și tiparului în Basarabia, amintim studiile lui Ștefan Ciobanu [22, 23], Gurie (Grosu) [74], și A. Celac [94]. De altfel, A. Celac este printre puținii cercetători basarabeni, care a abordat problema cărții religioase tipărite la Chișinău din perspectiva cenzurii sinodale.

Cea de a doua etapă a istoriei cărții și cenzurii cuprinde segmentul interbelic: 1918-1940. În această etapă au fost realizate studii cuprinzătoare asupra cărții vechi românești aflate în bibliotecile parohiale și cele mănăstirești, semnate de Nicolae Popovschi [62]. Constantin Tomescu [67], Petre Haneș [46]. Au fost alcătuite primele bibliografii asupra cărții basarabene de Alexandru David [40] și Paul Mihail [52], se întreprind primele cercetări asupra unor colecții de carte ce constituiau pe vremuri adevărate biblioteci boierești basarabene [51]. Unica sinteză asupra culturii românești din Basarabia, în care sunt prezentate pe larg cărțile tipărite în

tipografia eparhială de Chișinău (1814-1917), aparține academicianului Ștefan Ciobanu [22]. Studiul este conceput în intenția unei duble demonstrații – romanitatea Basarabiei de până la 1812, iar după anul amintit – păstrarea și continuitatea culturii românești în acest spațiu.

Cea de a treia etapă cuprinde nemijlocit studiile realizate în perioada regimului sovietic (1944-1991). Problemele investigate – ale istoriei cărții și tiparului – sunt marcate de clișeele îndoctrinare și dogmatice ale regimului totalitar de sorginte sovietică. Sub aspectul restituției documentare a istoriei cărții și cenzurii în Basarabia sub dominația țaristă, această etapă este cea mai săracă, însă studiile nu lipsesc totalmente în peisajul istoriografic local. Printre acestea se înscriu lucrările lui I. Madan [79], P. Ganenco [44], D. Fan'jan [93], E. Levit [48, 49]. O cercetare fundamentală asupra colecției de carte păstrată în biblioteca arhivelor istorice din Chișinău, a realizat Valentina Ovcinikova-Pelin [15]. În contextul istoriografiei sovietice, semnalăm și câteva studii de referință cu o bază documentară solidă asupra cărții prohibite din perioada țaristă, semnate de autorii ruși A.V. Blium [71] și L.M. Dobrovolski [75].

Cea de a patra etapă, se plasează spre sfârșitul anilor '90 ai secolului al XX-lea. Orientate spre valorificarea cărții de patrimoniu, cercetările iau amploare anume în această etapă. Sunt semnalate apariția unor însemnate bibliografii a cărții de patrimoniu. Rod al unei munci îndelungate, de câteva decenii (depistare, identificare, catalogare etc.), este *Cartea Moldovei. Catalog general*, însoțit de un studiu sintetic semnat de Andrei Eșanu [42]. Studii de referință asupra tipăriturilor basarabene sunt semnate de Paul Mihail și Zamfira Mihail în 1993 [53]. Pe aceeași linie de valorificare a cărții de patrimoniu se înscriu și alte cataloage de colecție editate de Muzeul Național de Istorie a Moldovei [16] și Biblioteca Națională [13].

Cele mai importante studii și cercetări monografice cu privire la istoria cărții și tiparului în spațiul românesc (cartea veche românească și modernă), au fost realizate de Andrei Eșanu și Valentina Eșanu [41, 42, 43]. Ele cuprind un spectru larg de probleme ce vizează cartea ca fenomen cultural și spiritual în istoria poporului român. Un subiect al cărții, mai puțin cercetat în istoriografia românească, este cel al circulației tipăriturilor bisericești basarabene în alte centre culturale ale românimii, mai ales pe parcursul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX [41]. O restituție documentară solidă a valorilor bibliofile românești depozitate în patrimoniul național sau în colecții străine, sunt lucrările semnate de Valentina Ovcinikova-Pelin [58]. Problema cărții și a bibliotecilor din Basarabia este reluată în studiile semnate de Nina Negru [55], Vasile Malanețchi [50] și Liviu Papuc [56]. O contribuție importantă la capitolul istoria bibliotecilor boierești de altădată este catalogul Bibliotecii lui Alexandru Sturdza [18]. În același context al cercetării cărții basarabene, al cărții și cenzurii în Basarabia în perioada țaristă se înscriu și studiile semnate Maria Danilov (24, p. 66-74; 25, 264 p.; 26, 300 p.; 27, p. 101 -114;

28, p. 115-156; 29, p. 108-123; 30, p. 57-69; 31, p. 266-274; 32, p. 67-74; 33, p. 170-192; 34, , p. 175-182; 35, p. 193-202; 36, p. 240 -261; 37, p. 210-220; 38, p. 221-234; 39, p. 68-72). În spectrul istoriografic al istoriei recente se înscriu și cercetările documentare realizate de Igor Cereteu [20]. Sunt readuse în discursul științific diverse aspecte ce țin de identificarea și catalogare cărții vechi românești care a circulat în spațiul dintre Prut și Nistru [21].

În ultimii ani istoriografia românească s-a completat cu lucrări de certă valoare documentară, care repun în discursul istoriografic problema cenzurii în România. Studiile semnate și/sau coordonate de Ilie Rad [64] și Marian Petcu [60], sunt de o notorietate științifică deosebită. Acestea cuprind o gama complexă de subiecte și referințe la sistemul cenzurii existent atât în România, cât și cel din alte țări ale Europei de est sau de vest [61].

În contextul istoriografic al noilor schimbări politice din sud estul european, se înscriu și realizările istoricilor din Federația Rusă [82], care reiau în dezbatere problema cenzurii și cărții în perioada țaristă [84]. Deși, aceste studii, la fel ca și cele semnalate anterior, n-au luat în considerație problemele ce țin de istoria cărții și cenzurii în Basarabia (1812-1917), totuși, ele reclamă necesitatea reevaluării critice a cenzurii cărții naționale ale popoarelor înglobate în Imperiul Rus [76]. Vom observa, de asemenea, că istoricii ruși adeseori folosesc în discursul lor terminologia specifică istoriografiei țariste sau sovietice, în care a prevalat conceptual șovinismul imperial velicorus.

În cel de-al doilea compartiment (capitolul 1) – *sursele cercetării științifice* – s-a realizat o analiză totalizatoare a documentelor istorice cuprinse în teză. Sursele cercetate au fost clasificate în trei mari categorii: izvoare publicate, documente de arhivă și cărți cercetate *de visu*.

Cele dintâi sunt izvoarele publicate pe parcursul secolului al XIX-lea și secolul al XX-lea și cuprind o serie de documente oficiale ale administrației imperiale, culegeri de hotărâri și circulare cu privire la cenzura cărții [85], materiale ale comisiilor de revizuire a legislației de cenzura, registre/liste alfabetice ale cărții străine interzise [68] și cele care reflectă nemijlocit aplicarea legislației de cenzură în Basarabia [80, 85].

Cea de-a doua categorie de documente cercetate o alcătuiesc nemijlocit sursele de arhivă (locale sau din colecții străine, fie de la Odesa, Sankt Petersburg, Iași sau București). Au fost investigate colecții impunătoare de documente din Arhiva Națională a Republicii Moldova, în special, Fondul Cancelariei Guvernatorului civil [7], cel al Adunării Nobilimii din Basarabia [10], Fondul Dicasteriei Duhovnicești [8] și cel al Consistoriului Duhovnicesc din Chișinău” [9, inv.1, dosar 404, f.1-9, 67, p. 266]. În funcție de valoarea istorică și volumul acestora, cele mai multe surse investigate țin de actele oficiale emise de către Direcția Principală de Cenzură din cadrul Ministerului Învățământului Public [2], de Cancelaria guvernatorului din Basarabia [7] de



Comitetul Principal pentru cartea străină [4] sau cele din colecțiile de documente ale Arhivelor Istorice din București [5]. Impactul cenzurii imperiale asupra cărții străine care a pătruns în Basarabia pe parcursul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, a fost urmărit în baza surselor păstrate în Arhiva de Stat a Regiunii Odesa [11, 12]. Rapoartele cenzorilor către instanțele superioare din Sankt Petersburg dețin prețioase informații asupra numărului de cărți cenzurate [11].

Colecile de carte acumulate în bibliotecile parohiale și protopopești sau ale unor societăți cu profil cultural-științific – Societatea Comisiei Guberniale Științifice a Arhivelor din Basarabia (1898), au fost cercetate în baza surselor din arhivele din Chișinău [6, 7, 8, 9, 10]. Problema cărții acumulate în bibliotecile private (boierești) a fost cercetată în colecțiile de documente identificate în Arhivele Naționale Istorice Centrale din București [5]. Un lot important de documente a fost cercetat în colecția Fondului personal Pavel Gore (96 de unități inventariate (1579-1945) [5].

Cea de-a treia categorie de documente inclusă în repertoriul nostru de lucru o constituie cărțile cercetate *de visu*. Trebuie să precizăm imediat că nu s-a păstrat, n-a ajuns până la noi nici o colecție integră de carte din bibliotecile publice sau private (boierești) ale perioadei țariste a Basarabiei (o excepție, în acest sens, este cazul bibliotecii Mănăstirii Noul Neamț păstrată la biblioteca Arhivei Naționale din Chișinău). O bună parte dintre cărțile cercetate – în colecțiile de patrimoniu din Chișinău – se referă prioritar la cartea religioasă. Ne referim, în primul rând, la cartea religioasă tipărită în Basarabia între anii 1814-1882 și 1906-1917.

În *Concluzii* la capitolul I, am expus rezultatele cercetării, constatând că atât scrierile istoriografice incluse în repertoriul nostru de lucru, cât și sursele cercetate, scot în evidență un șir de aspecte inedite ale problemei de cercetare și servesc drept temelie pentru investigarea fenomenul istoriei cărții și cenzurii în Basarabia (1812-1917). Dincolo de semnalarea unui șir de lucrări cu privire la istoria cărții și cenzurii în Imperiul Rus, inclusiv în spațiul basarabean, totuși, nu există în istoriografia românească și universală/ rusă un studiu temeinic asupra istoriei cărții și cenzurii în Basarabia, care să cuprindă sintetic secolul XIX și începutul secolului XX. Actualitatea unei asemenea lucrări pentru cunoașterea trecutului nostru cultural este una incontestabilă

**Capitolul 2 – Instituția cenzurii imperiale și formele de control asupra cărții** – cuprinde prezentarea sintetică a procesului de instituționalizare a cenzurii în Imperiul Rus, în baza Regulamentelor din anii 1804, 1826, 1828, 1850, 1860, 1865, 1890 și a regulamentelor temporare din anii 1905, 1906, 1914 și 1917. Instituționalizarea cenzurii în Imperiul Rus s-a produs la începutul secolului al XIX-lea, odată cu adoptarea primului Statut de cenzură, în 1804

(elaborat după modele europene, cel danez, de pildă) [92] și care introduce cenzura preventivă asupra cărții, păstrată în vigoare (cu minime schimbări) pe tot parcursul secolului al XIX-lea. Or, Regulamentul de cenzură (1804) s-a extins ad-hoc și asupra Basarabiei anexate de Imperiul Rus, în 1812. Acest fapt istoric, greu de neglijat, este deosebit de important pentru cunoașterea istoriei cărții și cenzurii religioase în Basarabia secolului al XIX-lea. Tipografia Duhovnicească a provinciei fiind unica instituție culturală care a tipărit cărți bisericești în limba română pe toată perioada de ocupație țaristă (exceptând anii 1883-1906).

Potrivit regulamentului de cenzură (1804), cenzură era transferată în competența Ministerului Instrucțiunii Publice și are titulatura de Ministerul Afacerilor Duhovnicești și al Instrucțiunii Publice (1817-1824), în componența căruia a fost creată Direcția principală a Școlilor (1804-1826), căreia îi revine funcția de instanță superioară de control asupra cenzurii. Activitatea editorială a instituțiilor de învățământ superior, a academiilor, a societăților științifice, este scoasă din competența organelor centrale de cenzură, acestea având dreptul să dispună de cenzură proprie. Însă cărțile propuse spre editare de către o altă instituție puteau fi tipărite doar cu permisiunea Comitetului de cenzură (art. 6). Cel mai defectuos în activitatea cenzorilor era conținutul articolului 151 (Statutul din 1826), potrivit căruia „orice fragment din cuprinsul cărților care are o dublă semnificație este interzis pentru tipărire” [85]. Până și „Tatăl nostru” putea fi înțeles și/sau interpretat greșit de către cenzori (Regulamentul (1826) a lui A.N. Șișkov a fost numit de contemporani „de fontă” (чугунный) și înlocuit cu un altul, în 1828). Structurile de cenzură create în baza statutelor imperiale (1804, 1826, 1828) aveau o anumită delimitare, asigurând, cel puțin, două tipuri de control asupra producției de carte: cenzura internă și străină. Cenzura internă, la rândul ei poate fi divizată în alte două tipuri de cenzură – laică și duhovnicească. Indiferent de limba scrierii, cenzura laică avea sarcina de control asupra tuturor tipăriturilor ce se editau în Imperiul Rus și era pusă pe seama comitetelor de cenzură create pe lângă Universitățile din Moscova, Dorpat, Vilnius, Kazan și Harkov. Cenzura duhovnicească se afla exclusiv în supravegherea Sf. Sinod și a arhierilor eparhiali, iar comitetele duhovnicești de pe lângă Academiile Teologice îndeplineau, la rândul lor, funcția de cenzură a tuturor tipăriturilor religioase. Cărțile religioase puteau fi tipărite doar în tipografiile sinodale. Se interzicea păstrarea în bibliotecile bisericești a cărților laice apărute în tipografii particulare, fără aprobarea cenzurii sinodale.

În paralel cu comitetele oficiale de cenzură s-au creat și alte verigi tainice de control, aflate în supravegherea secretă a Secției a III-a Imperiale (înstituită la 25 iunie 1826), în frunte cu ministrul de Interne și șeful de jandarmi, contele A.H. Bekendorff [85, 87]. În plus, existența ramificată a unei cenzuri speciale din cadrul diverselor ministere și departamente a condus la pierderea monopolului de cenzură, de

control, de către Ministerul învățământului public. Acest sistem ramificat de control apăsa la nesfârșit circulația cărții, atât laice cât și duhovnicești. Imperiul Rus era una dintre puținele monarhii din Europa în care era în uz cenzura preventivă.

Subcapitolul doi (cap. 2) ia în dezbateri *proiectele de reformare a cenzurii imperiale și organele de supraveghere a producției de carte*. Regulamentului temporar de cenzură din 1865 (prima lege de cenzură în Imperiul Rus) supranumit în tradiția istoriografică rusă „Reforma cenzurii”, prevedea anularea cenzurii preventive (responsabilitatea juridică pentru încălcarea legii) pentru o bună parte dintre revistele și ziarele ce apăreau în orașele-capitală ale imperiului, Sankt Petersburg sau Moscova (abandonat în 1882). Regulamentul de la 1865 a fost completat ulterior cu alte regulamente temporare din anii 1890, 1905, 1906, 1914 și 1917.

În subcapitolul al treilea – *Cenzura externă și internă a cărților în alte limbi*, sunt analizate structurile și formele de control a cărții străine intrate în imperiu și a cărții tipărite în limbile naționale ale popoarelor încorporate în Imperiul Rus.

Comitetul de Cenzură Străină (1828-1917), se afla la Sankt Petersburg (din 1894 are denumirea de Comitetul principal de Cenzură Străină) [76, p. 7-16] și avea în subordonare mai multe secțiuni organizate în funcție de principiul lingvistic [76, p. 8]. Pe parcursul secolului al XIX-lea, structura comitetului s-a modificat de nenumărate ori în raport cu aflulul (numărul de exemplare) de carte străină supusă cenzurii. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea s-au profilat patru secțiuni de bază: *franceză, germană-engleză și ruso-poloneză* [76, p. 8-13]. Componenta numerică a statelor a avut o creștere neînsemnată: de la 9 funcționari, în 1828 – la 18 persoane, în 1917. Între anii 1828 și 1917 în componența Comitetului de Cenzură străină au activat 122 de funcționari (dintre care prin cumul – 25); 8 – președinți, înalți funcționari de stat, care mai înainte deținuseră funcții la Ministerul de interne și de externe și erau personalități apreciate în domeniul științei și literaturii (F.I. Tiutcev, A.I. Krasovski, A.N. Maikov, I.M. Demcinski ș.a.) [76, p. 13]. Comitetele de cenzură străină erau preocupate în exclusivitate de cenzura cărții străine adusă prioritar din țările europene.

Cărțile străine supuse cenzurii țariste se divizau pe 4 categorii: 1) permise de cenzură (returnate proprietarilor); 2) permise de cenzură cu excepția unor fragmente din cuprinsul cărții (paginile cenzurate erau acoperite cu cerneală neagră sau erau tăiate); 3) interzise pentru public (cărțile puteau să fie permise, totuși, unor persoane care se bucurau de mare încredere, cu condiția ca aceștia să-și asume în scris, pe propria răspundere, că vor păstra cărțile doar pentru interesul personal; 4) interzise categoric (aceștia din urmă erau permise doar cu învoirea țarului) [75, p. 8-14].

În paralel cu cenzura cărții străine, în Imperiul Rus a existat și un alt tip de cenzură internă a cărților tipărite în diverse limbi ale popoarelor din imperiu. Vom observa că regulamentele cenzurii imperiale (1804, 1826, 1828, 1865, 1890, 1905, 1906, 1914 și 1917) nu aveau reglementari speciale pentru cenzura internă a cărților în „alte limbi” (a popoarelor neruse). Aparent, aceasta se realiza pe temeuri generale, însă regulamentele de cenzură, la rândul lor, erau permanent completate cu diverse circulare ale administrației imperiale (restricții de cenzură), care, în fapt, reduceau esența legislației în vigoare. Astfel, se constată că orice tipăritură editată în altă limbă decât rusa era supusă unor restricții speciale de cenzură care presupunea, în fapt, câteva etape de control, mai ales, în cazul cărților religioase de alte confesiuni [25, p. 69-73, 82-84]. Comitetele de cenzură (internă) din Sankt Petersburg sau Moscova aveau posibilități reale de a verifica marea majoritate a manuscriselor, indiferent de limba scrierii. Organele de cenzură în provincii (acolo unde acestea existau) erau orientate spre o anumită specializare, de cunoaștere a limbilor, în dependență de specificul zonei. Spre exemplu, Comitetele de cenzură din Vilnius și Dorpat aveau în state cenzori pentru limbile letonă, estonă, poloneză și germană, dar și pentru cărțile evreiești. Este cunoscut faptul că popoarele baltice dețineau monopolul în editarea cărții naționale (nivelul științei de carte era mai ridicat decât în restul imperiului) [82, p. 181-227]. Un alt centru important de editare a cărții „în alte limbi” era cel din Varșovia. Alături de cartea poloneză se editau cărți în limbile europene – în germană, franceză și italiană. Comitetele de cenzură din Cazan și Tbilisi, prioritar aveau în supraveghere cărțile în limbi orientale (tătară, turcă, persană, arabă), iar Comitetele de cenzură din Odesa și Kiev – în limbile greacă, bulgară, germană, franceză și malorosiană (ucraineană).

Anularea cenzurii preventive (Manifestul din 17 octombrie 1905) a avut un impact direct asupra structurilor de cenzură. În consecință, s-a propus instituirea unor noi funcții de cenzor în orașele mari ale Imperiului Rus ( Riga, Tartu, Dorpat, Mitava, Kiev, Vilnius, Odesa și Kazan, Ekaterinoslav, Harkov, Rostov pe Don și Vladivostok). În contextul amintit, pentru prima, dată se propune instituirea unei funcții de cenzor special pentru publicațiile de limbă română în Basarabia (1908) [54, p. 75-95].

În *Concluzii* la capitolul 2 se constată că o particularitate distinctă a organelor de supraveghere și control asupra cărții era că acestea activau doar în centrele mari, de regulă, în orașele de reședință ale administrației imperiale. În gubernii funcția de cenzura și de supraveghere a tipografiilor și a bibliotecilor intra în obligația funcționarilor din administrația locală și a poliției. Guvernatorul, de obicei, aproba texte în alte limbi în cazul în care exista versiunea în rusă a originalului. Această practică de cenzură locală a perpetuat pe toată perioada secolului al XIX-lea și a contribuit în mare măsură la rusificarea alogenilor din imperiu, prin

răspândirea edițiilor bilingve (asigurau controlul autorităților asupra tipăriturilor „în alte limbi”). Acești factori obiectivi și subiectivi au avut un impact direct asupra cărții din Basarabia, mai ales asupra cărții religioase (ediții bilingve) tipărite în a doua jumătate a secolului al XIX (până sub anii ’80). Existența unei literaturi în „alte limbi” (în limbi naționale), trebuie privită din perspectiva scopului urmărit de autoritățile imperiale de a supune unui proces de rusificare toate popoarele înglobate în cuprinsul imperiului (considerate minorități naționale în raport cu elementul dominant, cel velicorus).

Instituția cenzurii în sistemul de stat al Imperiului Rus, fiind o componentă esențială a Puterii monarhice, a asigurat un control total asupra tipăriturilor, atât asupra cărții interne (cenzura internă), cât și asupra cărții străine aduse din alte țări europene (cenzura străină). Scopul și obiectivele cenzurii țariste practic au rămas neschimbate pe toată perioada secolului al XIX-lea, în schimb, permanent s-au modificat condițiile și situația politică în care instituția cenzurii a activat.

**În Capitolul 3, intitulat – Impactul cenzurii țariste asupra cărții religioase în Basarabia** – (considerat unul dintre cele mai importante capitole ale tezei) cuprinde o perspectivă sintetică asupra cărții religioase tipărite în Tipografia Duhovnicească a Basarabiei (1814-1917). Titlurile cărților incluse în repertoriul de lucru au fost identificate în colecții de patrimoniu atât din Republica Moldova, cât și din România sau Federația Rusă.

În problema cenzurii duhovnicești s-a impus o reabordare ale unor aspecte insuficient cercetate din perspectiva restricțiilor de cenzură: Potrivit regulamentului (1804), tipărirea cărții religioase era lăsată în supravegherea arhierelui local (art. 8), însă nu se admitea „nicio abatere în structura, formă sau conținut” de la edițiile apărute în tipografia sinodală din Moscova: toate cărțile tipărite „în limba moldovenească” trebuiau traduse din slavonește după aceleași cărți sinodale (art. 7). În legătură cu cenzura cărților din perioada mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni (1812-1821), sunt de remarcat două momente semnificative:

1) în anii 1814-1819, cenzura a fost sub supravegherea exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni. Cărțile liturgice tipărite la Chișinău (cu excepția a două titluri: *Molitvenic* (1815; 1816) și *Mineiul de Obște* (1819), sunt ediții preluate după cele „mai înainte tipărite” în Principatele Române, care, la rândul lor, aveau drept sursă traduceri din limba greacă.

2) în legătură cu tipărirea cărților – *Apostol*, *Evanghelie* și *Trebnic*, ce au în structura lor deosebiri esențiale față de edițiile sinodale (slavonești), Exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni a intervenit direct către autoritatea Sinodului Bisericii Ortodoxe Ruse, în luna decembrie 1819, obținând aprobarea tipăririi cărților [8, inv. 1, d. 404, f. 12-13]. Acest fapt istoric nu poate fi

conceput altfel, decât o cedare temorară, dar esențială, din partea autorităților ecleziastice imperiale, a cenzurii sinodale, în favoarea cărții liturgice basarabene [88, p. 352-354].

Pe de o parte, pentru prima dată mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni a solicitat aprobarea oficială a Sf. Sinod în tipărirea cărților bisericești după „cele întrebuințate în biserica locului mi înainte”, iar pe de altă parte, este unicul caz, când cenzura sinodală a permis oficial tipărirea unor titluri de carte după tradiția locului [25, p. 39-53, 133-142 ].

S-a constatat că tipăriturile religioase apărute în Tipografia Duhovnicească a Basarabiei sunt de două categorii: primele sunt reproduceri parțiale după edițiile sinodale și, în acest sens, sunt lăsate sub supravegherea exarhului, pe când celelalte „alcătuiți sau traduceri noi” erau aprobate de cenzura duhovnicească [8, inv. 1, d. 404, f. 11-14.].

În contextul cărții religioase din prima jumătate a secolului al XIX se înscrie și subcapitolul – *Filiala Basarabeană* (fondată pe 27 septembrie 1817) a *Societății Biblice Ruse și difuzarea Cărilor Sfinte* – un fenomen deosebit de relevant în răspândirea cărților Sfintei Scripturi în diferite limbi, în Basarabia [25, 54-59; 79, p. 210-212], a *Noul Testament*, ediții separate (1817 și 1819), și a *Bibliei* românești (1819), a treia ediție integrală în spațiul românesc, tipărite la Sankt Petersburg sub egida Societății Biblice Ruse.

În compartimentul – *Biblia românească de la Sankt Petersburg sub impactul cenzurii țariste* – s-a constatat că în urma cenzurării textului biblic (ultima carte din Vechiul Testament - *A lui Iosip Macavei carte*), *Biblia* de la 1819 a devenit o copie parțială a ediției *Bibliei* de la Blaj (1795). [25, p. 54-68]. Așadar, *Biblia* românească de la 1819 nu poate fi considerată „o copie a Bibliei de la Blaj, 1795, cu corectări mici, mai mult gramaticale” [53, p. XXVI].

Subcapitolul intitulat – *Alte cărți religioase ieșite sub cenzură* – scoate în evidență faptul că în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cenzura duhovnicească rămâne în vigoare în formele ei vechi. Atât cărțile liturgice (*Penticostarion*, 1853), cât și cele de lectură duhovnicească (*Slujba părinților Metodie și Chiril*, 1865; *Învățăături catihizicești*, 1866), tipărite la Chișinău, sunt identificate cu sigla cenzurii [25, p. 73-81]. La începutul secolului XX restricțiile de cenzură duhovnicească nu se limitau doar la aspectul dogmatic al textelor, ci au mers mult mai departe, urmărind și scopuri politice, de rusificare a textelor liturgice. Comisia creată pentru editarea cărții religioase (1906) avea sarcina de a îndrepta și corecta textele și de „a înlocui unele cuvinte valahe cu cele din graiul local” (calcuri lexicale, rusisme) [9, inv. 4, 3845, f. 55]. Acest fapt istoric poate fi ilustrat, mai ales, prin edițiile/ foilete Frăției „Nașterea lui Hristos” sau a edițiilor „ruso-moldovenești” ale preotului M. Ciachir. Problema cenzurii cărții basarabene a fost urmărită în subcapitolul – *Cenzorii de circumscripție și problema cărții vechi românești în bibliotecile parohiale*. Mărturii istorice incontestabile vin în sprijinul unei continuități firești, în

spațiul dintre Prut și Nistru, a vieții spirituale așezate în albia ortodoxiei și cea a tradiției. Constituirea bibliotecilor parohiale a avut loc mult mai devreme de anul de pomină, 1812 [26, 208-227; 33, p. 170-192]. O bună parte din cartea veche bisericească în limba română s-a teaurizat în bibliotecile parohiale basarabene înainte de anul 1812 [29, p. 108-123]. Sursele aduse în discuție sunt o dovadă a existenței unor importante colecții de carte românească în bisericile Basarabiei.

Istoricul bibliotecilor parohiale este delimitat în trei etape distincte: 1) 1812-1832. În această etapă cărțile liturgice din bisericile parohiale sunt în marea lor majoritate în limba română 2) 1832-1866. În această etapă sunt atestate primele încercări ale administrației eparhiale din Basarabia de a înființa biblioteci bisericești după modele similare (impuse) din guberniile centrale ale Imperiului Rus. Fondul de carte este completat conform unui „Registru al cărților bisericești obligatorii pentru fiecare biserică” (aprobat în baza ucazului sinodal din 15 februarie 1832). Se interzicea categoric păstrarea în bibliotecile bisericești a cărților civile, a cărților bisericești cu caractere civile sau tipărite în tipografii particulare fără aprobarea cenzurii, iar în cazul când vor fi depistate asemenea cărți „imediat vor fi confiscate [8, inv. 1, d. 6823, f. 1-4]; 3) 1866-1918. În această etapă politica administrației ecleziastice din Basarabia se sprijină pe un cadru legislativ adecvat, susținut prin diverse regulamente și ucazuri sinodale. În Basarabia iau naștere așa-numitele biblioteci protopopești completate exclusiv cu cărți aprobate de cenzura sinodală. În perioada păstoriei episcopului Pavel Lebedev (1871-1882) au fost sustrate din uzul bisericilor basarabene o bună parte din cărțile vechi românești de cult liturgic și înlocuite cu altele noi, în limba limbă slavă bisericească, aduse de la Lavra Pecerska din Kiev. [26, 161-179]. S-a constatat că în decursul unui singur an (1879) în Basarabia au fost aduse de la Lavra Pečerska din Kiev 828 volume (92 titluri) [25, p. 86; 26, p. 222-225; 8, inv. 1, d. 34, f. 3-77]. Acțiunile întreprinse de episcopul Pavel Lebedev se înscriu perfect în proiectele ambițioase ale administrației imperialeale de rusificare a bisericii din Basarabia. Potrivit datelor statistice în eparhia Chișinăului și Hotinului la 1903 funcționau 196 de biblioteci parohiale [72, p. 40-41].

În subcapitolul – *Circulația tipăriturilor religioase în Basarabia și cenzura țaristă* – a fost analizat fenomenul difuzării cărții religioase tipărite în alte zone ale tiparului românesc (la Iași, Blaj, Râmnic, Buzău sau București) și interdicțiile de cenzură impuse cărții din partea organelor de cenzură. Cărțile erau aduse de diverși călători din dreapta sau stânga Prutului: călugări, negustori, militari sau boieri (cele mai timpurii informații sunt consemnate pe anul 1820). Informațiile referitor la cărțile aduse se conțin în rapoartele serviciului de carantină din Sculeni către arhiereul din Chișinău. În 1823, în Basarabia au intrat 961 de volume, dintre care 793 – în limba română, 85 – în greacă, 8 – în armeană. Deși aceste știri nu strălucesc în amănunte, totuși,

informațiile redactate în stilul funcționarului de cancelarie, ne comunică importante mărturii de epocă. Călugărul Gherontie de la Dobrușa, de pildă, în 1836, aducea tocmai 55 exemplare din ediția *Mineielor* pe luna septembrie, tipărite la Neamț, în 1831, inclusiv – 5 pe luna lui ianuarie 1830 și 12 cărți pe luna noiembrie 1832 (printre cele 86 de volume aduse de călugărul Gherontie, se întâlnesc și unele ediții laice: *Calendar moldovenesc pe anul 1831*, *Regulamentul Organic* și edițiile lui Dimitrie Cantemir [25, p. 233]; Mitropolitului Ungro-Vlahiei, Grigorie al IV-lea, în perioada aflării în exilul de la Chișinău (1829-1832), a adus în Basarabia 410 volume (carte liturgică și de lectură duhovnicească) [25, p. 147-149].

În *Concluzii* s-a constatat că dincolo de restricțiile de cenzură, cartea religioasă tipărită în Țările Române a pătruns în Basarabia pe tot parcursul secolului al XIX-lea și a asigurat, în bună parte, conservarea identității spirituale a basarabenilor.

**Capitolul 4** intitulat – **Cartea laică sub impactul cenzurii** – cuprinde patru subteme, care reflectă problema cărții laice în Basarabia și cenzura țaristă. S-a constatat că în lipsa aproape totală a cărții laice tipărite în provincie, aceasta a fost mereu solicitată din alte provincii românești. Au fost identificate registrele-catalog cu privire la cărțile interzise sau permise pentru public de către Comitetul de Cenzură din Sankt Petersburg (începând cu anul 1832) și care cuprind exclusiv ediții de carte străină în limbile franceză sau germană (cărțile permise de cenzură cu excepția unor fragmente din cuprinsul cărții se întorceau proprietarului cu pagini tăiate sau acoperite cu cerneală, iar cele „categoric interzise” erau returnate la vămile de control pentru a fi expediate peste frontiera Imperiului Rus). Sursele cercetate, foarte rar au conservat listele cărților românești supuse cenzurii, acestea, de regulă, fiind expediate de Cancelaria guvernatorului basarabean la Comitetul de Cenzură Străină din Odesa, apoi depuse obligatoriu către instanțele superioare – la Comitetul de Cenzură din Sankt Petersburg [7, inv. 1, d. 2192, f. 140-141]. În lipsa unor date oficiale cu privire la cărțile cenzurate, este dificil să stabilim numărul și titlurile cărților în limba română intrate în Basarabia prin vămile de control, pe parcursul secolului al XIX-lea – începutul secolului XX.

În subcapitolul – *Cenzura civilă, problema cenzurii de limba română și epoca manuscriselor cenzurate* – s-a elucidat sarcina cenzurii civile în care intra controlul și supravegherea tipografiilor, a cărții comercializate în librării și a completării fondului de carte în biblioteci – publice sau private. Numărul centrelor tipografice era strict respectat în raport cu forțele poliției locale, pentru că asemenea instituții erau foarte incomode pentru control și supraveghere. În urma reformării instituției cenzurii (Regulamentul temporar din 6 aprilie 1865), în gubernii a fost instituită funcția de inspector special (numit de guvernator), responsabil de supravegherea cărții din provincie [3, inv. 34, d. 17, f. 43-75].



Perspectivă documentară asupra cărții basarabene scoate în prim plan un alt fenomen al cenzurii, unic în felul său, pentru istoria cărții basarabene: toate operele scriitorilor basarabeni din secolul al XIX-lea, exceptând cele două cărți tipărite de Ioan Sârbu, *Fabule* (1851) și *Poezii* (1852) [7, inv. 1, d. 7815, f. 13], au rămas în manuscris, neavând șansă să fie și tipărite. Alte fațete ale cenzurii țariste scot în evidență faptul că în statele oficiale de cenzură, fie la Comitetul de Cenzură Străină din Odesa [11, inv. 1, d. 7, f. 3-6], fie la cel din Sankt Petersburg [3, inv.4, d. 195, f. 89-90], pe toată perioada secolului al XIX-lea, n-a fost angajat un cenzor oficial de limbă română [4, inv. 2, d. 20, f. 10; inv.3, d. 90, f. 9, 21]. Abia, în urma schimbărilor intervenite în viața social-politică a Imperiului Rus, în anii 1905-1907, a fost instituită funcția de cenzor pentru toate publicațiile de limbă română atât cele intrate în Rusia și, în special în Basarabia, cât și cele tipărite în Basarabia. În această funcție a fost desemnat Gheorghe Madan (2 octombrie 1908).

*Literatura didactica basarabeană: traduceri, reeditări și modele impuse de cenzură* – este un compartiment tematic special în cercetarea cărții basarabene. Potrivit regulamentului de cenzură, toată literatura didactica era supusă cenzurii [25, p. 113-140]. Bucoavnele basarabene sunt cele mai răspândite (1815, 1822, 1840, 1842, 1858, 1859, 1861). Această categorie de tipărituri era acceptată de oficialitățile imperiale doar în măsura în care contribuiau la însușirea limbii ruse. Impactul cenzurii este unul direct și poate fi decodificat din cuprinsul textelor bilingve ale bucoavelor basarabene. Cu excepția ediției din 1861 – toate bucoavnele tipărite pe parcursul secolului al XIX-lea, au fost ediții bilingve, cu text paralel, pe două coloane, în limbile rusă (slavonă) și română. Textul românesc este o variantă tradusă, care indică direct la sursa originalului: bucoavnele rusești/slavonești din prima jumătate a secolului al XIX-lea, aprobate de cenzura sinodală. Marea majoritate a bucoavelor au apărut în ediții succesive prin multiplicare și pot fi clasificate, cel puțin în trei tipuri de bucoavne.

În *Concluzii* la capitolul 4 s-a subliniat că cuprinderea Basarabiei în imperiul țărilor ruși a reorientat sensibil dezvoltarea culturală a provinciei. Impactul cenzurii țariste și-a lăsat amprenta dezastruoasă asupra fenomenului literar basarabean din secolul al XIX-lea, ajuns să fie cunoscut de istoria literară doar prin mijlocirea unor opere manuscrise, recuperate parțial și fragmentar, dar și asupra literaturii didactice, marcată de influența distructivă a limbii ruse, care a afectat limba română din Basarabia la toate nivelele: lexical, sintactic și fonetic.

**Capitolul 5, intitulat – Bibliotecile sub impactul cenzurii** – vine să completeze tabloul general al cărții și cenzurii în Basarabia sub dominația țaristă, al cărții care s-a teaurizat în bibliotecile basarabene timp de un secol mai bine (106 ani). Interpretarea materialului factologic s-a realizat exclusiv în baza unor surse inedite din arhivele de la Chișinău, Iași și București. S-a realizat, de fapt, o inventariere documentară a fondului de carte acumulat în biblioteca publică

Regională (fondată în 1832), în bibliotecile particulare (studiu de caz): biblioteca lui Dimitrie Govdelas (1780-1831), Costache Tufescu (1794-1846), Alexandru Cotruță (1828-1910) și Paul Gore (1875-1927), a cărții acumulate în biblioteca Comisiunii Guberniale Științifice a Arhivelor (1898-1908). Acest capitol este completat cu catalogul cărților identificate (în anexe) în baza surselor documentare și a cărților cercetate *de visu*.

Au fost identificate și publicate integral sursele cu privire la catalogul colecției de carte supus cenzurii din biblioteca lui Dimitrie Govdelas (1780-1831), doctor în filosofie la Academia Domnească din Iași (catalogul era considerat pierdut de către cercetătorii în domeniu) [31, p. 266-274], care pe valul mișcării eteriste din Principatele Române și-a adus toată colecția de carte în Basarabia (1821) [49, p. 62-80]. Din numărul total de 2707 volume (în loc de 2723), 1536 de cărți erau în limba greacă (cărțile de autor ale profesorului Dimitrie Govdelas, ajungând la 1407 volume, inclusiv: 420 de aritmetică, 823 de gramatică franceză și 164 de economie practică). Celelalte cărți sunt distribuite astfel: 336 – în latină; 541 – în franceză; 212 – în germană; 3 – în engleză; 2 – în italiană; 1 – în maghiară; 8 – în rusă, numărul total fiind de 1421 volume. În contextul reconstituirii istoriei bibliotecii lui Dimitrie Govdelas – cea mai complicată și spinoasă problemă este cea legată de cenzura cărților intrate în Basarabia [12, inv. 1, d. 719, f. 1-60; 31, 266-274; 26, p. 79-90]. Fenomenul propriu-zis, al cenzurii, s-a extins asupra întregii colecții de carte și a durat aproape cincisprezece ani (1833-1848). Dintre cele 52 de titluri prohibite doar două titluri de carte s-au dovedit a fi strict interzise *Originea tuturor cultelor sau religiile universale*, Paris, 1794, vol. I, II, IV, VI, VII, XI, XII și *Tabloul istoric și politic al Europei*, Paris, 1801 (două volume) [7, inv. 1, d. 2048, f. 3-68]. Celelalte 50 de titluri sunt declarate necunoscute.

Alte mărturii din prima jumătate a secolului al XIX-lea, cu privire la colecția de carte din biblioteca boierului Constantin Tufescu (1794-1846), sunt o dovadă incontestabilă asupra fenomenului cultural în care trăia nobilimea basarabeană în primele decenii după anexare. S-a constatat că numărul cărților din Catalogul bibliotecii lui Constantin Tufescu (alcătuit în 1845), este de 236 de exemplare (116 titluri) [23, p. 1; 35, p. 193-202]. Marea lor majoritate sunt românești; cele rusești – sunt cărți juridice, legi și regulamente [51, p. 557-564]. Numărul acestora poate fi completat cu cele 18 cărți aduse de Constantin Tufescu de la Iași și supuse cenzurii în 1837 [7, inv. 1, d. 2792, f. 3, 42-43]. În lipsa unor mărturii certe asupra cărților din bogata biblioteca a boierului Alexandru Cotruță (1828-1910), istoricul colecției de carte a fost reconstituit doar parțial, încât putem vorbi despre un segment, la fel de fragmentat, nu și despre cărțile propriu-zise. S-a identificat o singură carte din biblioteca lui Alexandru Cotruță – Orlov. *G. Басни русские извлеченные из собрания Н.А. Крылова*, Paris, 1825 (colecția *Carte rară a*

Bibliotecii Naționale din Chișinău). Exemplarul de colecție este însoțit de ex-libris sub formă de ștampilă ovală „A. Cotruță”, aplicat pe pagina de titlu a cărții, ceea ce este o dovadă a existenței unui eventual catalog de bibliotecă, nedescoperit/neidentificat încă [26, 142-151; 37, p. 210-220].

Una dintre cele mai bogate colecții de carte românească din Basarabia a fost biblioteca lui Paul Gore (1875-1927), constituită în câteva generații de cărturari. Catalogul cărților din biblioteca lui Paul Gore (păstrat în arhivele istorice din București) cuprinde 5014 titluri, ceea ce constituie 6456 de volume, dintre care: 2240 sunt cărți cu tematică istorică, ediții moderne în limbile română și franceză; 2123 – volume rusești; 651 – cărți referitoare la istoria Basarabiei în limbile rusă și română; 171 – diverse reviste, ediții în română și rusă [26, p. 152-160; 38, p. 221-234]. Sursele identificate scot în prim-plan valoarea cărților referitoare la Basarabia (651 de volume) [5, d. 43 (6 file); d. 32 , f. 2-246] și ne ajută să reconstituim istoricul completării bibliotecii lui Paul Gore în perioada de până la anul 1918. În condițiile unui aspru regim de cenzură, Paul Gore reușește să procure cărți de la Iași sau București [26, 160-164]. În urma cercetărilor întreprinse s-a constatat că o parte dintre cărțile bibliotecii lui Paul Gore, actualmente se păstrează în patrimoniul Bibliotecii Centrale Universitare „Mihai Eminescu” din Iași. Deocamdată, în repertoriul nostru sunt cuprinse 36 de volume (carte vechi românească și străină) și 5 manuscrise (*Carnet de însemnări, scrisori și fragmente de documente*), iar 11 titluri au fost identificate în colecția Bibliotecii Științifice Centrale a Academiei de Științe a Moldovei [26, 199-207].

În subcapitolul intitulat – *Biblioteca Comisiei Guberniale Științifice a Arhivelor din Basarabia* – a fost reconstituit procesul de acumulare a fondului de carte cu profil științific. În opinia noastră, astfel de colecții reprezintă un fenomen nou cu elemente de modernitate, care pătrund în mediul basarabean la răscrucea celor două secole – XIX și XX. Fondarea Comisiunii Guberniale Științifice a Arhivelor din Basarabia (1898), a contribuit la acumularea unui fond impunător de carte științifică completat cu literatură primită prin donații de la societăți similare din guberniile Rusiei, precum cele din Saratov, Tambov, Moscova și Sankt Petersburg; de la membrii societății sau de la persoane private [91, p. 102-375]. Ioan Halippa, secretarul Comisiunii Guberniale Științifice a Arhivelor din Basarabia este inițiatorul organizării unui schimb de carte cu societățile similare din România [47, p. 15- 272]. Academia Română acordă o asistență substanțială în completarea fondului de carte al Societății. În baza unor statistici preventive, la începutul secolului XX, biblioteca Comisiunii Guberniale Științifice a Arhivelor din Basarabia deținea cca 1120 de cărți și publicații periodice, inclusiv 179 de volume (139 de titluri) în limba română [26, p. 227-236].

## CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI

Fenomenul cărții și cenzurii, al cărții care circulat în Basarabia, al cărții depozitate în colecții și biblioteci publice sau private, ține de o vastă problemă referitoare la evoluția culturii din Basarabia sub stăpânirea țaristă (1812-1917). În atenția noastră s-au aflat problemele ce vizează fenomenul istoriei cărții basarabene și, respectiv raportul relației dintre Putere și cultură, care se manifestă preponderent în politicile cenzurii. Analiza, interpretarea și evaluarea exhaustivă a scrierilor istoriografice, precum și a unui vast fond documentar (izvoare publicate și surse de arhivă), în mare parte inedit, cu referire la istoria cărții și cenzurii din Basarabia sub stăpânirea țaristă, generează o serie de noi concluzii la acest subiect:

1 Devenită zonă de frontieră în sud-vestul imperiului țarist, în urma raptului teritorial din 1812, Basarabia a fost inclusă direct în sfera de preocupare a serviciilor de cenzură țaristă responsabile de cartea internă și străină (adusă în imperiu din alte țări europene), de cărțile tipărite „în alte limbi” (alta decât rusa), definite în terminologia documentului de epocă cu sintagma „иностранноязычные”. Odată cu instalarea frontierelor politice pe râul Prut s-a instituit și sistemul de măsuri restrictive – vămile de control, care nu pot fi concepute altfel decât restricții de comunicare și de izolare forțată a Basarabiei de restul lumii românești [25, 26; 28 p. 115-156; 31, p. 266-274; 36, p. 240 -261].

2. Reconstituirea tabloului general al discursului istoriografic – al istoriografiei ruse/ țariste și sovietice și al istoriografiei românești, demonstrează că deși sunt semnalate un șir de studii și cercetări de o notorietate științifică deosebită, totuși nu există în literatura istorică lucrări care au tratat problema cărții și cenzurii în Basarabia în epoca țaristă. Astfel, cercetarea noastră impune o reinterpretare sintetică asupra studiilor istoriografice existente deja în scrisul nostru istoric din perspectiva includerii în câmpul tematic al investigațiilor istorice a unor surse inedite ce țin de cenzura istoriei cărții. Această categorie de surse, îndeosebi, este încă insuficient exploatată [16, 25, 26, 27, 101 -114, 28, 115-156].

3. Instituția cenzurii în sistemul de stat al Imperiului Rus este o componentă esențială a Puterii monarhice, care a asigurat controlul total asupra tipăriturilor, a cărții interne (cenzura internă) și a cărții străine (cenzura străină). Procesul de constituire al instituției cenzurii imperiale poate fi divizat în trei etape distincte: 1) anii '80 ai secolului al XVIII-lea – 1804. În această etapă sunt create primele comitete de cenzură la Sankt Petersburg, Moscova, Riga, Odesa și vama de Radzivilovsk (1796-1799); 2) 1804-1865. În cea de a doua etapă au fost adoptate Regulamentele de cenzură (1804, 1826, 1828), care au creat premisele bazei legislative ale instituției cenzurii în sistemul de stat al Imperiului Rus. 3) 1865-1917. În această etapă s-a

realizat reforma legislativă a cenzurii de la 1865 (adoptarea Regulamentului temporar) și are loc consolidarea instituțiilor de cenzură prin introducerea unor noi forme de control asupra producției de carte – înlocuirea cenzurii *preventive* cu cea *a posteriori*, cu formele ei foarte specifice la începutul secolului al XX-lea. Noile forme ale cenzurii sunt susținute în mod centralizat prin crearea unui aparat birocratic de o extremă complexitate [25; 26, p. 11-58].

4. Structura și componența instituțiilor de cenzură în Imperiul Rus s-a modificat de nenumărate ori în baza regulamentelor din 1804, 1826, 1828, 1850, 1860 (statele de cenzori), a regulamentului (legii) din 1865, 1890, dar și în baza regulamentelor temporare din anii 1905, 1906, 1914 și 1917. Pe deasupra, toate actele emise de organele puterii imperiale mai erau completate cu diverse *decrete*, *circulare* și *instrucțiuni* emise de multe alte ministere și departamente, precum cel al învățământului public, cel de interne sau de către departamentele speciale create în cadrul cancelariei imperiale. Structurile de cenzură din Imperiul Rus asigurau, cel puțin, două tipuri de control asupra producției de carte: *cenzura internă* și *cenzura străină*. Cenzura internă, la rândul ei poate fi divizată în alte două tipuri de cenzură – *laică* și *duhovnicească*, care se realiza în baza cenzurii preventive (formă de control) [25; 26, p. 11-58; 28, p. 115-156.].

5. Cenzura duhovnicească se afla exclusiv în supravegherea Sinodului și a arhierilor eparhiali, iar cărțile puteau fi tipărite doar în tipografiile sinodale. De cenzura duhovnicească erau preocupate comitetele duhovnicești de pe lângă Academii Teologice. Potrivit regulamentului de cenzură (1804), tipărirea cărții religioase era lăsată în supravegherea arhierului local, însă nu se admitea „nici o abatere în conținut” de la edițiile apărute în tipografia sinodală din Moscova: toate cărțile tipărite „în limba moldovenească” trebuiau traduse din slavonește după aceleași cărți sinodale. Astfel, se constată că, tipărirea cărților în Basarabia era subordonată direct unui control riguros din partea cenzurii sinodale. S-a constatat că tipăriturile ieșite de sub teascul Tipografiei Duhovnicești a Basarabiei sunt de două categorii: primele sunt reproduceri parțiale după edițiile sinodale și, în acest sens, sunt lăsate sub supravegherea exarhului, pe când celelalte „alcătuiți sau traduceri noi” erau aprobate de cenzura duhovnicească. Tipografia Eparhială a provinciei a fost unica instituție ecleziastică/culturală care a tipărit cărți bisericești în limba română (exceptând anii 1883-1906) pe toată perioada de ocupație țaristă [25; 26, p. 26-35; 33, p. 170-192; 36, p. 240 -261].

6. Existența unor biblioteci parohiale în Basarabia secolului al XIX-lea, la fel, este confirmată în baza surselor documentare. Mărturiile aduse în discuție sunt o dovadă ale unor importante colecții de carte veche românească tipărită la Iași, Sibiu, Blaj, Brașov, Râmnic, Buzău sau București, acumulată în câteva generații de preoți cărțurari, de până la 1812. După o

tradiție mai veche, carte liturgică din incinta bisericilor basarabene constituia nucleul unor adevărate biblioteci parohiale. Dacă vom judeca după numărul impunător de carte veche acumulat și păstrat în incinta bisericilor basarabene – cărți identificate *de visu*, atunci suntem îndreptățiți să susținem că acestea au fost adevărate focare de răspândire a cuvântului scris, a cărții tipărite. Dincolo de faptul că administrația ecleziastică imperială a întreprins un șir de măsuri restrictive îndreptate spre înlocuirea cărților vechi românești, cu cele aduse în număr impunător de la tiparnițele sinodale (în decursul unui singur an, în 1879, în Basarabia au fost aduse de la Lavra Pečerska din Kiev, 828 (92 titluri) – bibliotecile parohiale și-au păstrat caracterul lor românesc pe toată perioada dominației străine (1812-1917) [25, 29, p. 108-123; 32, p. 67-74; 32, p. 67-74].

7. Cenzura laică este o verigă importantă a instituției imperiale și avea sarcina de control asupra tuturor tipăriturilor ce se editau în Imperiul Rus, indiferent de limba scrierii acestora. O particularitate distinctă a organelor de supraveghere și control asupra cărții era, că acestea activau doar în centrele mari, de regulă, în orașele de reședință ale administrației imperiale. Cenzura internă (laică) era pusă pe seama Comitetelor de cenzură create în Sanct Petersburg, Moscova, Dorpat, Vilnius, Kazan și Harkov. În sarcina cenzurii interne mai intra și controlul asupra cărților tipărite „în alte limbi” (alta decât rusa), definite în terminologia de epocă cu sintagma „иностранноязычные”. Regulamentele de cenzură (1804, 1826, 1828, 1865, 1890) nu aveau reglementari speciale pentru cenzura internă a „cărților în alte limbi”. În localitățile unde nu existau comitete de cenzură, funcția de cenzor revenea în sarcina funcționarilor din administrația guvernatorilor. În Basarabia funcția de cenzor îi revenea vice guvernatorului (nefiind remunerată) [26, 27, p. 101-114; 28, 115-156].

8. Perspectivă documentară asupra cărții basarabene scoate în prim plan un alt fenomen unic în felul său: toate operele scriitorilor basarabeni din secolul al XIX-lea, exceptând cele două cărți tipărite de Ioan Sârbu, *Fabule* (1851) și *Poezii* (1852), au ajuns să fie cunoscute de istoria literară doar prin mijlocirea unor opere manuscrise, recuperate parțial și fragmentar. Astfel, impactul cenzurii țariste și-a pus amprenta pe o întreaga epocă literară a provinciei românești dintre Prut și Nistru, care poate fi lesne definită „epocă a cenzurii” sau mai exact – „epoca manuscriselor cenzurate” [26, 39, 68-72].

9. Impactul cenzurii țariste asupra literaturii didactice este unul direct și poate fi decodificat din cuprinsul textelor bilingve ale bucoavnelor basarabene (1815, 1822, 1840, 1842, 1858, 1861). Această categorie de tipărituri era acceptată de oficialitățile imperiale doar în măsura în care contribuiau la însușirea limbii ruse. Cu excepția ediției din 1861 – toate bucoavnele tipărite pe parcursul secolului al XIX-lea, sunt ediții bilingve, cu text paralel, pe două coloane, în limbile

rusă (slavonă) și română. Textul românesc este o variantă tradusă, care indică direct la sursa originalului: bucoavnele rusești/slavonești din prima jumătate a secolului al XIX-lea, aprobate de cenzura sinodală. Marea majoritate a bucoavnelor, au apărut în ediții succesive prin multiplicare” [26, 39, 68-72].

10. Analiză surselor decodificate s-a realizat din perspectiva inventarierii cărții românești care a pătruns în Basarabia prin vămile de control și a fost supusă restricțiilor de cenzură. Toată cartea românească intrată în Basarabia (din Principatele Române) era supusă cenzurii străine, fiind categorisită în limbajul funcționarului imperial la capitolul „carte în dialect străin”, ceea ce limitează mult posibilitățile de cercetare și identificare a acestora în avalanșa de carte străină care trecea frontiera Imperiului Rus. Sursele cercetate foarte rar au conservat listele cărților românești supuse cenzurii, acestea, de regulă, fiind expediate la Comitetul de Cenzură pentru Cartea Străină din Odesa, apoi depuse obligatoriu către instanțele superioare – la Comitetul de Cenzură din Sankt Petersburg [26, 30, , p. 57-69.].

11. Cea mai complicată și spinoasă problemă în contextul reconstituirii istoriei cărții acumulate în bibliotecile private este cea legată de cenzura cărților intrate în Basarabia. Rezultatele cercetării repun în circuitul științific al valorilor bibliofile date noi, autentice, în mare parte inedite: 1) Catalogul bibliotecii lui Dimitrie Govdelas (1780-1831), doctor în filosofie la Academia Domnească din Iași, considerat pierdut de către cercetătorii în domeniu (redescoperit de noi în inventarul Arhivei Nobilimei din Chișinău). Din numărul total de 2707 volume, 1536 de cărți sunt în limba greacă; 2) Catalogul bibliotecii lui Constantin Tufescu (1794-1846), cu 236 de exemplare; marea lor majoritate sunt cărți românești, cele rusești sunt cărți juridice, legi și regulamente; 3) Informații documentare asupra catalogului bibliotecii lui Alexandru Cotruță (1828-1910); 4) Catalogul bibliotecii lui Paul Gore (1875-1927), care cuprinde 6456 de volume, dintre care: 2240 sunt cărți cu tematică istorică, ediții moderne în limbile română și franceză, 2123 – volume rusești și 651 – cărți referitoare la istoria Basarabiei în limbile rusă și română. Acestea din urmă se prezintă ca cele mai importante și cele mai prețioase, considerate adevărate valori patrimoniale nu numai în contextul istoriei cărții din Basarabia sau despre Basarabia „sub ruși”, ci într-un context mult mai larg al istoriei cărții românești și străine (despre români) deopotrivă. Au fost identificate *de visu* o parte din cărțile bibliotecii lui Paul Gore, care se păstrează în patrimoniul Bibliotecii Centrale Universitare „Mihai Eminescu” din Iași (36 titluri și 5 manuscrise) și la Biblioteca Academiei de Științe din Chișinău (11 titluri) [26, p. 58-208; 27, p. 101 -114; 31, p. 266-274; 35, p. 193-202; 37, p. 210-220; 38, 221-234, ].

12. În urma investigațiilor realizate s-a constatat că acumularea fondului de carte, teaurizarea acestuia în colecțiile unor societăți cu profil cultural-științific, la răscrucea secolului

XIX și XX, este un fenomen cu totul nou, cu elemente de modernitate în istoria cărții din Basarabia. Comisia Gubernială Științifică a Arhivelor din Basarabia a fost unica instituție din Basarabia, care întreținea legături oficiale și primea literatură științifică editată de Academia Română, fapt care a contribuit la familiarizarea membrilor societății cu mediul cultural, lingvistic și științific al societății moderne românești. Biblioteca Comisiunii includea cca 1120 de cărți și publicații periodice, inclusiv 179 de volume (139 de titluri) în limba română [26, p. 227-238].

13. Anularea cenzurii preventive (Manifestul din 17 octombrie 1905) a avut un impact direct asupra structurilor de cenzură, care necesitau o serie de modificări. În consecință, s-a propus instituirea unor noi funcții de cenzor în orașele mari ale Imperiului Rus (Ekaterinoslav, Harkov, Rostov pe Don și Vladivostok), inclusiv și în orașul Chișinău. Pentru prima dată se propune instituirea unei funcții de cenzor special pentru publicațiile de limbă română în Basarabia. Cu dreptul de cenzor pentru toate publicațiile de limbă română a fost desemnat Gheorghe Madan (2 octombrie 1908). Rolul și funcția atribuită cenzorului din Basarabia (a urmări difuzarea cărților intrate în Basarabia în scopul de a identifica manifestările „iredentiste” ale basarabenilor), nu era una obișnuită, ci una secretă, strict confidențială, acoperită, pe deasupra cu pseudonimul „Заграничный” (Străinul). În baza circularii emise de către Guvernul Provizoriu, în 17 aprilie 1917, cenzură imperială a fost desființată. Toate instituțiile de cenzură, inclusiv Comitetul Principal de Cenzură Străină din Sankt Petersburg și-au încetat existența [26; 31, p. 266-274].

Așadar, s-au identificat acei factori de impact, care au influențat în egală măsură fenomenul cărții în spațiul basarabean: 1) cartea românească intrată prin vămile de control era categorisită în limbajul funcționarului imperial la capitolul de „carte în dialect străin”, ceea ce limitează mult posibilitățile de identificare a acesteia în sursele oficiale și avalanșa de carte străină intrată în Imperiului Rus; 2) Listele-catalog cu privire la cărțile interzise sau permise pentru public de către Comitetul de Cenzură din Sankt Petersburg, cuprind exclusiv ediții de carte în limbile franceză sau germană, cartea în limba română nefiind semnalată în listele oficiale; 3) Nu s-a păstrat, n-a ajuns intactă și/sau nu avem în patrimoniul Republicii Moldova, nici o colecție integrală de carte din bibliotecile basarabene, fie publice sau private (o excepție, în acest sens, o constituie o parte din biblioteca Mănăstirii Noul-Neamț, păstrată la Arhiva Națională a Republicii Moldova).

În totalitate, s-a demonstrat că actualitatea cercetării istoriei cărții și cenzurii din Basarabia, aflată sub stăpânirea țaristă, constă în analiza unei experiențe istorice care arată dauna sau impactul negativ, care l-a avut cenzura asupra tipăririi și circulației cărții, asupra evoluției culturii în spațiul basarabean (1812-1917). Preluarea de către regimul totalitar sovietic a cenzurii,



ca structură care era menită să țină sub un strict control cartea – ca purtător de adevăruri și de valori științifice și culturale – a amplificat și mai mult formele acesteia. Cenzura propriu-zisă, fie religioasă sau civilă, și-a lăsat amprenta asupra istoriei tiparului și cărții la toate etapele istorice.

Dacă vom judeca o imagine de ansamblu, de perspectivă asupra istoriei cărții basarabene, raportând-o la contextul general al epocii moderne la români, vom observa ca această provincie românească aflată timp de un secol mai bine sub influența modelelor culturale și spirituale ale Imperiului Rus, și-a păstrat integritatea etnică și a cunoscut sub raport cultural și științific unele realizări relevante, contribuind la îmbogățirea patrimoniului cultural al românimii, mai ales prin cartea religioasă în limba română tipărită în Tipografia Duhovnicească a Basarabiei (1814-1882/1906-1917), dar și prin acumularea unui fond important de carte românească în bibliotecile parohiale și cele particulare (boierești). În acest context credem, se cere reconsiderată/rejudecată afirmația lui Gabriel Ștrempel precum că „În lungul interval de la 1831 la 1918, contribuția provinciilor românești aflate sub stăpânire străină la cultura română a fost destul de palidă”. Perspectiva de interpretare asupra istoriei Basarabiei, a fiecărei generații este mereu antrenată în conceperea unei noi dimensiuni critice în raport cu nivelul atins în cecetarea științifică în cunoașterea adevăratei Basarabii, în baza surselor autentice, redescoperite, reinterpretate și reasezate în circuitul științific al valorilor actuale. Această perspectivă asupra problemei lărgeste mult aria de percepere și de înțelegere a fenomenului cultural basarabean care s-a produs în spațiul dintre Prut și Nistru în urma anexării acestuia de către Imperiul Rus, în 1812.

În urma cercetărilor întreprinse asupra fenomenului cărții și cenzurii în Basarabia sub stăpânirea țaristă și pe temeiul concluziilor și al generalizărilor de mai sus, înaintăm unele **recomandări și propuneri:**

1. Continuarea cercetărilor pe direcția investigării problemei istoriei cărții și cenzurii, a cărții teaurizate în Basarabia în perspectiva unor teze de doctorat, în scopul investigării cărții rusești difuzate în Basarabia și impactul ei asupra identității culturale a românilor basarabeni. Tipăriturile rusești acoperă în proporție sub 90 la sută fondul de carte teaurizat în colecțiile publice a Bibliotecii regionale (1832), în bibliotecile instituțiilor de învățământ, precum cea a Seminarului Teologic (1813-1917), a Liceului regional (1833-1917), a Liceului Zemstvei (1864-1917) și a Școlii Eparhiale (1864-1917).
2. În scopul elaborării unui studiu monografic cu privire la difuzarea Cărilor sfinte tipărite de *Societatea Biblică Rusă* prin intermediul Filialei Basarabene (1817-1826), se recomandă cercetarea colecției de documente din fondurile Dicasteriei și al Consistoriului Duhovnicesc din Chișinău, al Cancelariei guvernatorului civil/militar al Basarabiei (ANRM). Cercetarea acestui fond imens de documente ar întregi cu

- certitudine, o imagine clară asupra fenomenului cărții și cenzurii religioase, a impactului cenzurii țariste asupra vieții spirituale și culturale din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea.
3. Investigarea problemei cărții și tiparului în Basarabia în perioada țaristă, demonstrează că fenomenul circulației cărții basarabene în alte provincii românești din stânga Prutului, mai ales, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, n-a constituit subiectul unei cercetări speciale. Pentru a completa tabloul general, firesc al circulației cărților românești dintr-o provincie în alta, inclusiv în secolul al XIX-lea, a propune teme de doctorat care reflectă fenomenul circulației cărții românești tipărite în Basarabia (1814-1917), în stânga Prutului, urmărindu-se totodată și teaurizarea acestora în colecțiile de patrimoniu din România.
  4. Pornind de la faptul, că Tipografia Duhovnicească a Basarabiei (1814-1917), a fost unica instituție culturală care a tipărit carte românească în Basarabia în perioada țaristă, este necesar de a elabora un *Catalog bibliofil* al cărții românești tipărite la Chișinău (în Tipografia Duhovnicească a Basarabiei), ajustat la criteriile bibliografiei moderne românești.
  5. Din aceleași considerente, al valorilor bibliofile teaurizate în spațiul dintre Prut și Nistru, propunem elaborarea unui repertoriu al valorilor bibliofile al cărții românești: *Cartea rară și prețioasă* din colecțiile de patrimoniu ale Republicii Moldova. Cartea veche românească, care a circulat în provincia de la est de Prut și cea tipărită la Chișinău (1815-1917), mai ales, literatura didactică – bucoavnele basarabene – sunt adevărate rarități bibliofile în tot spațiul românesc. La această categorie a rarității sunt plasate și cărțile care au suferit, care au fost interzise, prigonite, distruse și arse.
  6. Considerăm necesar de a aprofunda cercetările asupra colecției de carte din biblioteca lui Paul Gore (păstrată în Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu”, Iași), fondul de documente, fiind dispersat și fragmentar. Realizarea unei sinteze asupra bibliotecii lui Paul Gore este o sarcină defel ușoară. Cercetarea noastră demonstrează că biblioteca lui Paul Gore a fost una dintre cele mai valoroase colecții de carte românească din Basarabia de până la anul 1918.
  7. Se recomandă includerea subiectului tematic, al istoriei cărții și cenzurii în completarea lucrărilor de specialitate, speciale și generale, în elaborarea unor cursuri universitare referitoare la istoria culturii din Basarabia (secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea), sau al unor lucrări cu caracter enciclopedic.

8. Continuarea cercetării fenomenului cenzurii țariste și impactul ei asupra cărții din Basarabiei dintr-o perspectiva multidisciplinară, sociologică și filozofică și cu o extindere cronologică pe perioada anilor 1944-1989. Or, impactul cenzurii țariste, apoi al celei sovietice, care a dominat mai bine de două secole acest spațiu, are restanțe evidente în mentalități și comportamente, mai ales, a clasei politice din acest spațiu.

#### BIBLIOGRAFIE

1. AISR, F. 797. Cancelaria ober-procurorului Sf. Sinod (1836-1839).
2. AISR, F. 772 (Direcția Principală de cenzură din cadrul MÎP (1825-1862).
3. AISR, F. 776 (Direcția Principală pentru Tipărituri din cadru MAI.(1865-1917), inv. 34, d. 17, inv.4, d. 195.
4. AISR, F., 779, inv. 2 (Comitetul Principal pentru cenzura străină), d. 20,, inv. 3, d, 90.
5. ANICB, Fond Gore Pavel, inv. 1445 (nr. 117), d. 32 , d. 43.
6. ANRM, F. 187, inv. 1 (Direcția Economică a Casei Arhiepiscopale (1853-1880), d. 34, d. 37.
7. ANRM, F. 2, inv. 1 (Cancelaria guvernatorului civil al Basarabiei (1812-1917), d. 1423, 1941, 2048, 2092, 2192, 2792, 3681, 7815, 9263.
8. ANRM, F. 205, inv. 1 (Dicasteria Duhovnicească din Chișinău (1813-1817): inv.1, d. 11, d. 34, d. 404, d. 6823, d. 2276.
9. ANRM, F. 208, inv. 4 (Consistoriul Duhovnicesc din Chișinău (1817 -1917), inv. 4, 765, d. 3845.
10. ANRM, F. 88, inv. 1 (Adunarea Nobilimii din Basarabia) d. 719.
11. ASRO, F. 11, inv. 1 (Comitetul de Cenzură străină. 1868-1917) d. 7, 8.
12. ASRO, F. 9, inv.1 ( Cenzorul special pentru cenzura internă (1865-1906).
13. Acte basarabene tipărite în limba română. 1811-1861. Catalog (din colecția MNIM, BNRM, BȘCASM) (autori: Tatiana Plăcintă, Claudia Slutu-Grama, Ana Grițco, Maria Danilov). Chișinău: Bons Offices, 2014, 128 p.
14. Arbore Zamfir. Basarabia în secolul al XIX-lea. București: Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, 1898, 790 p.
15. Catalogul general al manuscriselor moldovenești ce se păstrează în URSS. Colecția Mănăstirii Noului Neamț (sec. XIV-XIX). Alcătuitor V. Ovcinikova-Pelin. Chișinău: Știința, 1989, 436 p.
16. Cartea românească veche în colecțiile Muzeului Național de Istorie a Moldovei. 1683-1918. Catalog (M. Danilov, A. Grițco, L. Malahov. Chișinău: Tyrageția, 2002, 224 p.
17. Catalogul bibliotecii Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău, cu prefață de Iosif M. Parhomovici. În: RSIAB, vol. XVI, Chișinău, 1925, p. I-IV; 1-75.
18. Cărți din biblioteca contelui Alexandru Sturdza în colecția BNRM. Catalog alcătuit de Ștefan Lupan și Veronica Cosovan. Chișinău, 2012, 88 p.
19. Cândea Virgil. Rațiunea Dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc. Cluj-Napoca: Editura Dacia,1979, 384 p.
20. Cereteu Igor. Cartea bisericească în mănăstirile din Republica Moldova, ediție enciclopedică. Chișinău (Tipografia Centrală), 2016, 472 p.
21. Cereteu Igor. Cartea românească veche și modernă în fonduri din Chișinău. Catalog (cuvânt-înainte de prof. dr Iacob Mârza)., Iași: TipoMoldova, 2011, 410 p.
22. Ciobanu Ștefan. Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă. Chișinău: Ed. Asociației Uniunea Culturală Bisericească,1923, 344 p.
23. Ciobanu Ștefan. Arhiva unei familii boierești din Basarabia din prima jumătate a veacului al XIX-lea. În: Universul, nr. 97 din 10 aprilie 1933, p. 1-2.

24. Danilov Maria. Cărți românești în colecțiile Comisiunii Științifice a Arhivelor din Basarabia. În: Destin Românesc [An. VI. Nr.21] nr.1, Chișinău-București, 1999, p. 66-74.
25. Danilov Maria. Cenzura sinodală și cartea religioasă în Basarabia. 1812-1918 (Între tradiție și politica țaristă). Chișinău: Bons Offices, 2007, 264 p.
26. Danilov Maria. Carte, cenzură și biblioteci în Basarabia. Inventarierea surselor. (secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea), colecția Biblioteca Meșterul Manole. Chișinău (Tipografia Reclama), 2016, 300 p.
27. Danilov Maria, Cenzura rusească și circulația cărții românești în Basarabia. În: Destin Românesc [Revistă de Istorie și Cultură], An X, nr. 3-4, Chișinău-București, 2003, p. 101-114.
28. Danilov Maria. Cenzura în Basarabia. Contextul imperial și specificul local. 1812-1918. În: Cenzura în spațiul cultural românesc, coord., Marian Petcu. București: Comunicare ro., 2005, p. 115-156.
29. Danilov Maria. Bibliotecile parohiale și protopopești din Basarabia secolului al XIX-lea. Între tradiția românească și politica țaristă. În: Destin Românesc. Serie nouă, An I. [XII], Nr. 3-4, [47-48] Chișinău, 2006, p. 108-123.
30. Danilov Maria. Literatura didactică basarabeană: tiraje, reeditări și modele impuse (1814-1918). În: Tyragetia. În: Istorie și Muzeologie, Serie nouă, vol. I [XVI], nr.2, Chișinău, 2007, p. 57-69.
31. Danilov Maria. On track a library from Bessarabia of the 19th century. În: Simposium International. Le Livre. La Roumanie. *L'Europe*, Deuxieme edition. București: Editura Bucureștilor, 2009, p. 266-274.
32. Danilov Maria. About Macarie`s Liturgier Book (1508), discovered in Bessarabia at the end of XIXth century (the book we have to know everything about). Travaux de Simposium International. Le livre, La Roumanie. *L'Europe*. Troisieme edition, 20-24 septembrie 2010. București: Editura Bucureștilor, 2011, p. 67-74.
33. Danilov Maria. Bessarabia, the Imperial Context and Religious Aspect of the Annexation Crisis – The Biblical Movement (1812-1827), Philobiblon, nr. 1, Vol. XVI, Cluj-Napoca, Romania, 2011, p. 170-192.
34. Danilov Maria. Bucoavne basarabene: tiraje, reeditări și modele impuse de cenzura sinodală. În: Limba Română, Anul XXII, nr. 5-6, 2012, p. 175-182.
35. Danilov Maria. Biblioteca boierului Constantin Tufescu. Reconstituiri. În: Tyragetia, serie nouă, vol. VI [XXI], nr. 2, Istorie. Muzeologie. Chișinău, 2012, p. 193-202.
36. Danilov Maria. La circulation du livre étranger en Bessarabie au XIXe siècle, in Travaux de Symposium International Le Livre, l a Roumanie, L Europe, Bucarest, 2013, p. 240 - 261.
37. Danilov Maria. Pe urmele bibliotecii lui Alexandru Cotruta. În: Nobilimea basarabeană în epoca reformelor din Imperiul Rus (volum dedicat memoriei lui Alexandru Matei Cotruță), Chișinău (Tipografia Reclama), 2013, p. 210-220.
38. Danilov Maria. Cărți cu valoare de patrimoniu din biblioteca lui Paul Gore. În: Tyragetia. Istorie. Muzeologie, Serie nouă, vol. VII [XXII], nr. 2, Chișinău, 2013, p. 221-234.
39. Danilov Maria. Bessarabian contributions to the study of the romanian language in the context of slavic culture (XIXth century). În: Brukenthalia, Romanian Cultural History Review, Supplement of Brukenthal, Acta Musei, no 3, Muzeul Național Brukental, Sibiu, 2013, p. 68-72.
40. David Alexandru. Tipăriturile românești în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812-1918). Bibliografie. Chișinău: Universitas, 1993, 224 p.
41. Eșanu A., Eșanu V. Tipărituri de la Dubăsari, Movilău și Chișinău în spațiul românesc de peste Prut (1792-1862). În: Dialogul civilizațiilor. Interferențe istorice și culturale. Culegere de articole /Dialogue of civilizations. Historical and cultural interferences. The

- collection of articles. Ad Honorem Victor Țvircun”. Chișinău, 2015, p. 45-60; Eșanu A. Valentina E. Circulația tipăriturilor lui Macarie (1508-1512) în Europa. În: Anuarul Institutului de Istorie. Chișinău, 2014, nr. 4, p. 21-64.
42. Eșanu Andrei. Tiparul și editarea cărților în Moldova, sec. XIX-înc. sec. XX. În: Cartea Moldovei. Catalog general, sec. XVII - înc. sec. XIX, Știința, Chișinău, 1992, p. 10 –29.
  43. Eșanu Andrei. Univers cultural în Moldova (XV-XIX)/ Cultural universe in Moldova. Studii. Chișinău: Lexon-Prim, 2013, 328 p.
  44. Ganenco Petru. Scrieri istorice, vol. I-II, (cuvânt-înainte de Alexe Rău), editor Biblioteca Națională, Chișinău, 2001, Vol. I, 196 p. vol II, 198 p.
  45. Ghibu Onisifor. Din istoria literaturii didactice românești. An. Acad. Rom. M.S.L., 1915-1916, seria II, tom. XXXVIII. București, 1916, 359 p.
  46. Haneș Petre. Scriitorii Basarabeni. București: Editura Librăriei Ascalay & Co, 1920, 264 p.
  47. Jarcuțchi Ion. Comisia Gubernială Științifică a Arhivelor din Basarabia (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX). Chișinău: Inst. de Studii Enciclopedice (Tipogr. „Bons Offices” SRL), 2011, 272 p.
  48. Levit Efim. Sârbu, comitetul de cenzură și Iacob Ghinculov în calitate de recenzent oficial. În: Pagini din istoria literaturii și culturii moldovenești. Chișinău: Știința, 1979 p. 110 -122.
  49. Levit Efim. Soarta unei biblioteci și soarta unui om. În: File vechi necunoscute. Contribuții științifico-literare la istoria literaturii și culturii moldovenești. Chișinău: Știința, 1981, p. 62-80.
  50. Malanețchi Vasile. Mărturii despre Paul Gore și biblioteca sa. În Cugetul, revistă de istorie și cultură, nr. 2 (18). Chișinău, 2003, p. 40-45.
  51. Mihail Paul. Catalogul bibliotecii lui Constantin Tufescu (1845). În: Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”, Tom XIX. Iași, 1982, p. 557-564.
  52. Mihail, Paul. Tipărituri românești în Basarabia de la 1812 la 1918. București, 1941, 380 p. + 20 pl.
  53. Mihail, Paul, Z. Mihail. Acte în limba română tipărite în Basarabia, [I], 1812-1830, Editura Academiei Române, București: Editura Academiei Române, 1993, LVI-411 p.
  54. Negru Gheorghe. Gheorghe Madan – agent al Imperiului Rus. În: Revista Română de Jurnalism și Comunicare, nr. 4, București, 2008, p. 69-79.
  55. Negru Nina. Bibliotecile Basarabiei și ale Transnistriei și conștiința de comunitate, Chișinău: BNRM, 2002, 192 p.
  56. Papuc Liviu. 20 de cărți vechi și rare din biblioteca lui Paul Gore (Amintirii lui Martin Bodinger (1929-2012)). În: Tyragetia, serie nouă, vol. VIII [XXII], nr. 2, Istorie și Muzeologie. Chișinău, 2014, p.169-172.
  57. Parhomovici Iosif. Scurtă schiță istorică despre Societatea Istórico-Arheologică Bisericească din Basarabia de la 1904-1929. În: Revista Societății Istórico-Arheologice Bisericești, vol. XIX, 1929, p. 395-416.
  58. Pelin Valentina. Manuscrise românești inedite din biblioteca mănăstirii Noul Neamț (sec. XIX). În: Sud-Estul și contextul european, VIII, București, 1997, p. 61-67; Idem, Manuscrise și activități cultural la mănăstirea Dobrușa (sec. XVIII-XIX). În: Revista de Istorie a Moldovei, nr. 2, 2007, p. 3-14.
  59. Pelivan Ioan. Alexandru Matei Cotruță. Scurtă schiță biografică. Chișinău: Ed. Universitas, 1992, p. 300-318 ( București, 1940).
  60. Petcu Marian (coord.). O cronologie a cenzurii din România. București: Tritonic, 2016, 600 p.
  61. Petcu Marian. Puterea și cultura. O istorie a cenzurii, cuvânt înainte de Mihai Coman. Iași: Polirom, 1999, 216 p.

62. Popovschi Nicolae. Istoria Bisericii din Basarabia sub ruși. Chișinău: Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, 1931, 512 p.
63. Poștarencu Dinu. Destinul românilor basarabeni sub dominația țaristă. Chișinău: CEP, USM, 2012, 546 p.
64. Rad Ilie (coord.). Cenzura în Romania – ieri și azi. Cluj-Napoca: Tribuna, 2012, 430 p.
65. Rosetti Radu. Despre cenzura în Moldova, I, extras din AARMSI, s. II, tom XXIX, București, 1907, p. 3-4.
66. Ștrempel Gabriel. Bibliografia Românească Modernă. BRM, Vol. II. București, 1986 (vezi Prefață).
67. Tomescu Constantin. Tipografia Duhovnicească Exarhală în Basarabia. În: Arhivele Basarabiei, nr. 4, An III. Chișinău, 1931, p. 258-271.
68. Алфавитный каталог изданий на русском языке запрещенных к обращению и перепечатанию в России. СПб.: Министерство Внутренних Дел, 1899, 28 с.
69. Арсеньев К.К. Законодательство о печати. СПб, 1903, 350 с.
70. Балцатеску А. Бессарабское Отделение Российского Библийского Общества, КЕВ, № 7, 1872, с. 210-218.
71. Блюм А.В. Местная книга и цензура дореформенной России (1784-1860). Москва, 1966, 280 с.
72. Всеподданнейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода К. Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1900 год. С. Петербург, 1903, 230 с.
73. Ганички М. Старопечатные книги и рукописи в Ново-Нямецком монастыре, КЕВ, № 20, 15-31 октября, 1880, с. 996-1003; № 21, с. 1050-1059; № 22, с. 1094-1099.
74. Гурие (Гросу). Главнейшие моменты в истории молдавского книгопечатания в Бессарабии. ТБЦИАО, том. I, Кишинев, 1910, p. 1-22.
75. Добровольский Л. М. Запрещенная книга в России, 1825-1904: архивно-библиографические разыскания. Москва: Изд-во Всесоюзной книжной палаты, 1962, 254 с.
76. Комитет цензуры иностранной в Петербурге, 1828-1917: документыматериалы, сост. Н.А. Гринченко, Н.Г. Патрушева; науч. ред. Д.И. Раскин. СПб: Изд-во «Рос.нац.б-ка», 2006.-264с.
77. Котович А.Н., Духовная цензура в России (1799-1855). СПб.: Тип. Родник, 1909, 604 с.
78. Лемке М.К. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения, 1802-1902, сост. С. В. Рождественский. СПб., 1902, 787 с.; Лемке М.К. Эпоха цензурных реформ 1859-1865. СПб.: Изд. М. Пирожкова, 1904, 528 с.
79. Мадан И. История молдавской книги. Кишинэу, 1982 с. 7-90; Мадан И., Книга, Библиотечное дело, библиография Молдавии. Кишинэу, 1984, с. 4-27.
80. Материалы, собранные особою комиссиею, высочайше учрежденною 2 -го ноября 1869 г. для пересмотра действующих постановлений о цензуре и печати, Ч. 2. СПб., 1870. Ч. 2, 182 с.
81. Мурзакевич Н. Сведения о некоторых православных монастырях епархий Херсонской и Кишиневской. Записки Одесского Общества Истории и Древностей, Томъ второй. Одесса: В городской типографии, 1848, с. 302-329.
82. Патрушева Н.Г. Цензурное ведомство в государственной системе Российской империи во второй половине XIX – начале XX века. СПб: Северная звезда, 2013, с. 620.
83. Пыпин А.Н. Религиозные движения при Александре I. Предисловие и примечания Н.К.Пиксанова. Петроград: Пг.: Огни, 1916, 486 с.
84. Россия под надзором. Отчеты III отделения. 1827-1867. Составители М.В.Сидорова, Е.И. Щербакова. Москва: Студия ТРИТЭ, 2006 г., 704 с.

85. Сборник постановлений и распоряжений по цензуре с 1720 по 1862 год. СПб: Изд-во: Типография Морского министерства, 486 с.
86. Светлов П.Я. Духовная цензура. Санкт Петербург: Тип. М. Меркушева, 1905, 150 с.
87. Скабичевский А. М. Очерки истории русской цензуры (1700-1863). СПб.: Издание Ф. Павленкова, 1892, 496 с.
88. Стадницкий А. Г. Гавриил Банулеску-Бодони экзарх молдо-влахийский (1808 1812 г) и митрополит Кишиневский (1813-1821). Кишинев, 1894, 360 с.
89. Тихомиров Д. Об учёном комитете при Святейшем Синоде и о ревизии духовно-учебных заведений. Спб., 1908, 71 с.
90. Титов А.А. Цензура и её реформа. Реформы Александра II и их судьбы. М., 1910, 170 с.
91. Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии, Том первый. Кишинев: Типо-лит. Ф.И. Кашевского, 1900, с. 375.
92. Устав о цензуре. СПб., 1804. Отделение I. О цензуре вообще, Сборник постановлений и распоряжений по цензуре с 1720 по 1862 год. Спб., 1862, 486 с.
93. Фаньян Д. Первопечатник Кишинева Аким Попов. Историко-Филологический журнал, № 3 (66). Ереван, 1974, 486 с.
94. Челак А. Бессарабские богослужебные книги на румынском языке, ТБЦИО, Том II. Кишинев, 1909, с. 178 -206.
95. Щебальский П.К. Исторические сведения о цензуре в России. Спб.: Типография Ф. Персона, 1862, 130 с.
96. Яцимирски А. И. Первый печатный славянский Служебник, в Известий Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук. Санктпетербург, 1896, 792 с.; Яцимирски А. И. Рукописи хранящиеся въ Ново-Нямецком монастыре в Бессарабии. Славянские рукописи Нямецкого Монастыря в Румынии. М., 1898 г., 105 с.

## LISTA LUCRĂRILOR ȘTIINȚIFICE PUBLICATE LA TEMA TEZEI

### 1.1. monografii mono autor

1. Danilov M. *Cenzura sinodală și cartea religioasă în Basarabia*. 1812-1918 (între tradiție și politica țaristă), Bons Offices, Chișinău, 2007, 264 p. ISBN 978-9975-80-073-0
2. Danilov M. *Presa și cenzura în Basarabia. Documentar (secolul al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea)* [colecția IDN, coordonator Sergiu Musteață]. Editura Pontos, Chișinău, 2012, 212 p. ISBN 978-9975-51-143-8
3. Danilov M. *Carte, cenzură și biblioteci în Basarabia. Inventarierea surselor (secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)*, Colecția „Biblioteca Meșterul Manole”, Chișinău, 2016, 300 p. ISBN 978-9975-58-083-0

### 1.2. monografii colective (cu specificarea contribuției personale)

4. Danilov M. Cartea românească în colecțiile Muzeului Național de Istorie a Moldovei. 1683-1918. Catalog (coautori: A. Grițco, L. Malahov), Chișinău, Tyragetia, 2002, 223 p. ISBN 9975-9667-4-8.

5. Danilov M. Acte basarabene tipărite în limba română. 1811-1861. Catalog (din colecția MNIM, BNRM, BȘCAS) (coautori: Tatiana Plăcintă, Claudia Slutu, Ana Grițco), Bons, Offices, Chișinău, 2014, 128 p. ISBN 978-9975-80-829-3
6. Danilov M., Cenzura în Basarabia. 1814-1916. În: O cronologie a cenzurii în România, coord. Marian Petcu, Tritonic, București, 2016, 602 (p. 24-157). (contribuție autor 3 c.a.). ISBN 978-606-749-155-5.

### **1.3. Articole în diferite reviste științifice (reviste recunoscute – străine și naționale)**

7. Danilov M. Basarabia the Imperial context and religious aspect of the annexation crisis the Biblical movement (1812-1827). In: Philobiblon, nr. 1, Vol. XVI, Cluj-Napoca, Romania, 2011, p. 180-202. ISSN 1224-7448 (EBSCO International Database) category B Plus Baza national de tade Romania
8. Danilov M. Bessarabian contributions to the study of the romanian language in the context of slavic culture (XIXth century). In: Brukenthalia, Romanian Cultural History Review, Supplement of Brukenthal, Acta Musei, nr. 3, Muzeul Național Brukental, Sibiu, 2013, p. 68-72. ISSN 2285- 9487; ISSN L 2285- 9489.
9. Danilov M. Bessarabiain the Menoires of the Russian Traveler V.L. Dedlov (XIX th century). In: SUC.SH./ STUDIA UNIVERSITATIS CIBINIENSIS, Seria Historica, Volume X, Supplement, 2013. Universitatea Lucian Blaga, Sibiu, 2013, p. 113-120. ISSN -1584-3165.(Jurnal is indexed in BDI: EBSCO, OL.)
10. Danilov M. Literatura didactică basarabească: tiraje, reeditări și modele impuse (1814-1918). În: Tyrageția. În: Istorie și Muzeologie, Serie nouă, vol. I [XVI], nr.2, Chișinău, 2007, p. 57-69. ISSN 1857-0240. Categoria B.
11. Danilov M. Biblioteca boierului Constantin Tufescu. Reconstituiri. În: Tyrageția, serie nouă, vol. VI [XXI], nr. 2, Istorie. Muzeologie. Chișinău, 2012, p. 193-202. ISSN 1857-0240. Categoria B.
12. Danilov M. Cărți cu valoare de patrimoniu din biblioteca lui Paul Gore. În: Tyrageția. Istorie. Muzeologie, Serie nouă, vol. VII [XXII], nr. 2, Chișinău, 2013, p. 221-234. ISSN 1857-0240. Categoria B.
13. Danilov M., Repere in istoriografia bibliotecii mănăstirii Noul Neamț. Probleme și interpretări. Tyrageția. Istorie. Muzeologie, Serie nouă, vol. VIII [XXIII], nr. 2, Chișinău, 2014, p. 173-182. ISSN 1857-0240. Categoria B.
14. Danilov M. Un manuscris inedit din arhiva lui Paul Gore (1860). În: Tyrageția. Istorie și muzeologie. Serie Nouă, Vol. X [XXV], nr. 2, Chișinău, 2016, p. 199-210. ISSN 1857-0240. Categoria B.
15. Danilov M., Valoarea bibliofilă a unui manuscris din biblioteca lui Ștefan Ciobanu (Ф.Ф. Вигель, Замечания на нынешнее состояние Бессарабии, 1823). În Tyrageția. Istorie și muzeologie. Serie Nouă, Vol. XI [XXVI], nr. 2, Chișinău, 2017, p. 111-118. ISSN 1857-0240
16. Danilov M. Bucoavne basarabene: tiraje, reeditări și modele impuse de cenzura sinodală. În: Limba Română, Anul XXII, nr. 5-6, 2012, p. 175-181, ISSN 0235-9111



17. Danilov M., Cartea basarabeană în colecțiile bibliotecii Academiei Duhovnicești din Sankt Petersburg (sec. XIX-înc. sec. XX), În: Magazin Bibliologic. Revistă științifică și bibliopraxiologică, nr.1-4, Chișinău, 2015, p. 9-16, ISSN 1857-1476.
18. Danilov M., Două tipărituri basarabene: Catihisul creștinesc (1844) și Chiriadromionul (1860), identificate în sursele buzoiene. În: Magazin Bibliologic. Revistă științifică și bibliopraxiologică, nr.1-4, Chișinău, 2014, p. 20-32-2. ISSN 1857-1476
19. Danilov M. Contribuția lui Ștefan Ciobanu la valorificarea operei mitropolitului Dosoftei . (La 100 ani de la apariția lucrării „Досифей, митрополит Сочавский и его книжная деятельность”, Киев, 1915). În: Anuarul Muzeului Literaturii Române, Anul VIII, Editura muzeelor literare, Iași, 2015, p. 7-20. ISSN 2066-7469
20. Danilov M. Cenzura în Basarabia. Contextul imperial și specificul local. 1812-1918. În Cenzura în spațiul cultural românesc, coord., Marian Petcu, București, Comunicare ro., 2005, p. 115-156. ISBN 973-711-073-0
21. Danilov M. O istorie cenzurată a Basarabiei. 1944-1949 (sau cum s-a scris istoria în Moldova Sovietică). În: volumul „Cenzura în România - ieri și azi (coordonator Ilie Rad), Tribuna, Cluj-Napoca, 2012, p. 107-120. ISBN 978-973-1878-27-0.
22. Danilov M. Publicitatea cărții basarabene în perioada țaristă (1812-1918). În: Studii și cercetări de istoria presei (Marian Petcu, coordonator), Editura Tritonic, București, 2015, p. 65-88. ISBN 978-6-6-749-037-4
23. Danilov M. On track a library from Bessarabia of the 19th century. În: Simposium International. Le Livre. La Roumanie. L'Europe, Deuxieme edition. București: Editura Biblioteca Bucureștilor, 2009, p. 266-274. ISSN 2068-9756
24. Danilov M. About Macarie`s Liturgier Book (1508), discovered in Bessarabia at the end of XIXth century, (the book we have to know everything about). Travaux de Simposium International. Le livre, La Roumanie. L'Europe. Troisieme edition, 20-24 septembrie 2010. București, 2011, p. 67-73. ISSN 2068-9756
25. Danilov M. Mărturii ieșene în Chișinăul de altădată. Carte, eterie și cenzură (primele trei decenii ale veacului al XIX-lea). În: Identitățile Chișinăului, ed. a doua. Materialele Conferinței Internaționale 1-2 octombrie, 2013. coord. S. Mustață. Chișinău: Editura ARC, 2015, p. 76-83. ISBN 978-9975-61-872-4
26. Данилов М. М., Авксентий (Стадницкий) и его «Дневник студента-паломника на Афон» (1886), Сборник 3. Материалы международной научной конференции, посвященной 1000-летию присутствия русских на Святой Горе, Киев, 21–23 мая 2014 г., Издание Русского Свято Пантелеимонова монастыря на Афоне, Святая Гора Афон 2016, с. 153-161. ISBN 978-5-7117-0747-9
27. Danilov M. Pe urmele bibliotecii lui Alexandru Cotruță. În: Nobilimea basarabeană în epoca reformelor din Imperiul Rus (volum dedicat memoriei lui Alexandru Matei Cotruță), Chișinău, 2013, p. 210-220. ISBN 978-9975-58-005-2.

28. Danilov M. O istorie a Basarabiei de Ange Bally. Inventarierea surselor. În: Studii de arhondologie. I., (Tipogr. „Bons Offices”), Chișinău, 2013, p. 99-108. ISBN 978-9975-80-825-5; 978-9975-80-826-2.
29. Danilov M. Societatea Istorico-Arheologică Bisericească din Basarabia și problema cărților românești de colecție. În: Muzeul Bisericesc din Chișinău – geneză, împliniri, pribegii, EcoEtnoMuseum, Chișinău, 2006, p. 35-43. ISBN 978-9975-900-22-5.

## ADNOTARE

**Autor:** Danilov Maria,

**Tema:** Carte și cenzură în Basarabia (1812- 1917). Teză de doctor habilitat în istorie, Chișinău, 2018. **Domeniul de studiu:** specialitatea 611.02 – Istoria Românilor (pe perioade).

**Cuvintele-cheie.** Basarabia, Imperiul Rus, Comitetul de cenzură Străină, cenzura imperială, cenzura internă, cenzura religioasă, cenzor, biblioteci private, colecții de carte, biblioteci parohiale, carte românească, carte străină.

**Structura tezei:** lista abrevierilor, introducere, cinci capitole, a câte 3-5 subcapitole, concluzii generale și recomandări, bibliografie cu **420 titluri**, **260** pagini, 11 anexe, inclusiv o cronologie a cenzurii (1814-1916), declarația privind asumarea răspunderii și CV-ul autorului.

**Scopul tezei:** examinarea și elucidarea fenomenului istoriei cărții din Basarabia sub stăpânirea țaristă, a cărții românești ca factor esențial în conservarea elementului de conștiință națională și evidențierea impactului cenzurii țariste asupra cărții. **Obiectivele tezei** reflectă analiza istoriografiei temei; evidențierea condițiilor specifice de aplicare a legislației imperiale în Basarabia (zonă de frontieră a Imperiului Rus), investigarea fondului de carte al unor biblioteci publice și private (biblioteci boierești), stabilirea impactului cenzurii țariste asupra tipăririi și circulației cărții în Basarabia.

**Noutatea și originalitatea științifică** a lucrării constă în elaborarea cadrului conceptual asupra fenomenului cărții și cenzurii țariste și impactul ei asupra cărții culturii din Basarabia.

**Rezultatele principale noi pentru știință și practică obținute:** pentru prima dată cercetarea istorică și-a extins domeniul asupra fenomenului istoriei cărții și cenzurii țariste în Basarabia (1812-1917), ca parte componentă a structurilor centrale și locale de cenzură, asupra activității comitetelor de cenzură, a cenzorilor și inspectorilor preocupați de cenzura internă și străină a cărții, de supravegherea completării fondului de carte în biblioteci publice și private; pentru prima dată au fost evaluate regulamentele de cenzură (1804, 1826, 1828, 1850, 1860, 1865, 1890, 1905, 1906) și formele de control asupra cărții laice, religioase și străine și, care au avut un impact direct asupra tiparului și, respectiv asupra componenței fondului de carte din bibliotecile publice și private, a cărții românești tipărite în Basarabia. Rezultatele obținute au fost publicate în 70 de lucrări din țară și străinătate, inclusiv 3 monografii, 2 cataloage de colecție, o lucrare în colaborare.

**Semnificația teoretică.** S-a elaborat cadrul conceptual asupra problemei cărții și cenzurii în baza unei metodologii complexe cu rezultate teoretice importante, care au determinat crearea unei noi direcții științifice – cea a fenomenului cărții și cenzurii. Concluziile teoretice formulate în teză completează esențial, cu date noi, inedite, cunoștințele existente asupra cărții basarabene și pot servi drept bază teoretică în cercetarea a fenomenului cărții și cenzurii în alte perioade istorice sau la alte popoare, care au fost în trecutul istoric parte componentă a Imperiului Rus.

**Valoarea aplicativă a tezei.** Rezultatele obținute pot fi folosite în elaborarea unor lucrări generale cu privire la istoria culturii și cărții, istoria cenzurii, precum și în elaborarea unor enciclopedii tematice în problema cenzurii, a unor cursuri universitare tematice cu privire la structura instituțiilor administrației imperiale în Basarabia (1812-1917). **Implementarea rezultatelor științifice.** Cunoașterea, evaluarea și interpretarea dintr-o perspectivă actuală a fenomenului cărții, care definește spiritualitatea basarabenilor în perioada țaristă, a regenerat în mod inevitabil o reinventarierea fondului de carte tipărită sau depozitată în biblioteci publice și private, dar și o revizuire a semnificației unor evenimente și fapte istorice petrecute în spațiul basarabean în perioada țaristă. În consecință, tabloul cărții basarabene a fost completat cu punerea în circuitul științific a unor documente importante, necunoscute până acum și care aruncă o nouă lumină asupra fenomenului cărții și impactul cenzurii în spațiul basarabean (1812-1917).

## АННОТАЦИЯ

**Автор:** Данилов Мария

**Тема:** Книга и цензура в Бессарабии (1812-1917 г.). Диссертация на соискание ученой степени доктора habilitation исторических наук, Кишинёв, 2018.

**Область научного исследования:** 611.02 – История Румын (по периодам).

**Ключевые слова:** Бессарабия, Российская империя, Комитет иностранной цензуры, цензор, религиозная цензура, имперская цензура, частные коллекции, частные библиотеки, румынская книга, иностранная книга.

**Структура диссертации:** список сокращений, введение, пять глав по 3-5 подраздела, выводы и рекомендации, библиографический список из 420 источников, 260 страниц, 11 приложений, включая хронологию цензуры (1814-1916), декларация об ответственности и CV автора.

**Цель диссертации:** анализ истории книги и цензуры в Бессарабии в составе Российской империи, выявление румынской книги в качестве ключевого элемента в сохранение национального самосознания, выделение воздействия царской цензуры на книги. **Задачи диссертации:** анализ историографии по теме; анализ особых условий применения имперского законодательства в Бессарабии, исследование книжного фонда частных и публичных библиотек; выявление влияния царской цензуры на книгопечатание и распространение книги в Бессарабии.

**Научная новизна и оригинальность работы** состоит в разработке концептуальных основ феномена истории книги, царской цензуры и ее влияния на книги и культуру Бессарабии.

**Принципиально новые научные и практические результаты:** впервые предметом специального изучения стал феномен истории книги и царской цензуры в Бессарабии (1812-1917), как система взаимосвязанных центральных и местных учреждений управлений, цензурных комитетов, отдельных цензоров и инспекций типографий, занимавшихся внутренней и иностранной цензурой и осуществлявших надзор за печатью, типографиями, библиотеками книжной торговли; впервые определены цензурные уставы (1804, 1826, 1828, 1850, 1860, 1865, 1890, 1905, 1906), которые непосредственно оказали влияния на формы контроля религиозных, светских и иностранных книг, на состав книжного фонда частных и публичных библиотек, а также на книгопечатание румынской книги в Бессарабии. А на основе полученных статистических данных впервые проанализирован состав книжного фонда частных и научных библиотек. Результаты исследований были опубликованы в 70 работах, включая 3 монографии, 2 каталога коллекций и совместную публикацию.

**Теоретическая значимость.** Научное обобщающее исследование по истории книги и цензуры основано на комплексной методике, открывающей новое направление во всестороннем исследовании книгопечатания и цензурного ведомства, института цензуры в Российской империи. Сформулированные в диссертации теоретически значимые положения и выводы дополняют и расширяют сферу научного знания в области истории книги и царской цензуры. Они могут составить теоретическую основу для дальнейшего изучения темы, а само исследование может стать моделью для изучения цензурных учреждений в другие исторические периоды и в других регионах и народов, составляющее в историческом прошлом составную часть Российской империи.

**Прикладное значение работы.** Результаты исследования могут быть использованы при создании обобщающих работ по истории книжной культуры, цензуры, а также для составления тематических энциклопедий по вопросам цензуры, при подготовке общих и специальных курсов в вузах по истории государственных учреждений имперской администрации Бессарабии с 1812 по 1917 гг. **Внедрение научных результатов.** Анализ и интерпретация истории книги, как важный духовный элемент на протяжении царского периода истории Бессарабии, неизбежно породило инвентаризация фондов и коллекции книг публичных и частных библиотек, реинтерпретация исторических фактов и отдельных частных явлений и событий; определить комплексное обобщающее исследование по истории книги и цензуры; получены и обобщены ранее неизвестные материалы и новые данные, которые дополняют существующие исторические знания, выявляет и расширяют сферу научного знания в области истории книги и царской цензуры.

## ANNOTATION

**Author:** Danilov Maria

**Tema:** **Book and censorship in Bessarabia (1812-1917).** Habilitation thesis in history, Chisinau, 2018.

**Field of Study:** specialization 611.02 – Romanian History (by periods).

**Keywords:** Bessarabia; Russian Empire; Committee of Foreign Censorship; Imperial censorship; Internal censorship; religious censorship; censor; private libraries; book collections; parochial libraries; Romanian book; foreign book.

**Thesis structure:** list of abbreviations, introduction, five chapters of 3-5 subchapters each, general conclusions and recommendations. Bibliography with 420 titles, 260 pages (of thesis), 11 annexes, including a chronology of censorship (1814-1916), the declaration of responsibility and liability and author's CV.

**Thesis Scope:** *To highlight and explain the phenomenon of book censorship in Bessarabia under Tsarist occupation showing how the Romanian book was an important source for the conservation of national conscience and the impact the Tsarist censorship had on it.* **Objectives of this thesis:** Analysis of the historiography of subject; highlighting specific conditions of Imperial legislation application in Bessarabia, investigation of the inventory of books in private libraries (boyar libraries) parochial and archpriest libraries; determining the impact of Imperial censorship on book publishing and circulation in Bessarabia

**The novelty and uniqueness** of this work consists in the elaboration of a conceptual framework for the understanding and study of the phenomenon of Tsarist censorship and the cultural impact. **The main benefits for the field resulting from this thesis** for the first time historical research has extended to include the study of the phenomenon of history of book publishing and the censorship it faced during the Tsarist occupation (1812-1917). The research follows the local and central structures involved in the enforcement of censorship, including the censorship committees, the censors and the inspectors tasked with enforcing censorship for local and foreign books as well as the surveillance of book collections in private and public libraries. This research evaluates for the first time the censorship regulation (1804; 1826; 1828; 1850; 1860; 1865; 1890; 1905; 1906) and the impact it had on the local publishing efforts, the circulation of books, both local or foreign, religious or non religious, as well as how it affected the content in public and private libraries. The statistical data obtained from this research was then used to analyze the book funds in scientific and private libraries. The results have been featured in 70 publications in the country as well as abroad and include 3 monographs, 2 serial catalogs and 1 collaborative paper.

**The theoretical significance of this research** A conceptual framework was developed on the issue of book censorship based on a complex methodology with important theoretical results to set the premises for a new direction in historical research. *new* - the study of the phenomenon of book censorship. The theoretical conclusions formulated in the thesis complete with new and novel the existing knowledge on the subject Bessarabian book censorship and can serve as a theoretical basis for further research of the phenomenon of book censorship in other historical periods or other countries which were in past part of the Russian Empire.

**The practical value of this thesis:** The obtained results can be used for new research on the subject as well as development of encyclopaedic works on the subject of censorship, for synthesis research on the history on Tsarist administration in Bessarabia (1812-1917). **Implementation of research results:** The research aims to understand, evaluate and interpret from a current perspective the phenomenon of book censorship, has inevitably led to a review of the inventory of books printed or stored in public and private libraries as well as a review of the significance of historical facts and events that took place in the Bessarabian space during the Tsarist period. The research helps to further deepen the understanding of the subject by adding to the scientific circuit important documents, previously unknown, which cast a new light on the phenomenon of the book censorship and the impact it had in the Bessarabian space (1812-1917).

**DANILOV MARIA**

**CARTE ȘICENZURĂ ÎN BASARABIA (1812-1917)**

**611.02 Istoria Românilor (pe perioade)**

Autoreferatul tezei de doctor habilitat în istorie

---

Aprobat spre tipar: \_\_\_\_\_

Hîrtie offset. Tipar offset.

Coli de tipar.....

Formatul hîrtiei

Tiraj 50 ex.

Comanda nr.

---